

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΤΟΣ 1ον

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 1946

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

Σκοπὸς τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ἐπιθεώρησεως Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν» εἶναι νὰ προωθήσῃ τὰς θεωρητικὰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς μελέτας καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν προϋποθέσεων ἀντικειμενικῆς καὶ συστηματικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων. Εἰς τοῦτο ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς προσπάθειας τὴν ὁποῖαν εἶχεν ἀναλάβει ἐπὶ δωδεκαετίαν ἡ «Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῆς καὶ Δημοσίας Οἰκονομικῆς» διακόψασα τὴν ἐκδοσὶν τῆς κατὰ τὴν περίοδον τῆς κατοχῆς.

Ἡ Ἐπιθεώρησις θὰ ἔχῃ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα. Ἡ ὑπ' αὐτῆς δημοσίευσις ἐργασιῶν θὰ τελῇ ὑπὸ τὴν μόνην προϋπόθεσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος καὶ τῆς εὐσυνειδήτου ἐρεύνης τῶν θεμάτων. Αἱ ἀπόψεις καὶ ἡ γενικωτέρα γραμμὴ τῆς Ἐπιθεώρησεως θὰ ἐκδηλοῦνται εἰς τὴν στήλην τῶν Χρονικῶν.

Ἡ Ἐπιθεώρησις θὰ θεωρήσῃ τὸν σκοπὸν τῆς ἐκπληρούμενον ἐὰν αἱ στήλαι τῆς συντελέσουν εἰς τὴν προαγωγὴν τόσο τῆς ἐπιστήμης γενικῶς ὅσον καὶ τῆς ἐρεύνης τῶν ἑλληνικῶν προβλημάτων. Πρὸς τοῦτο θὰ ἐπι-

διώξη νὰ δώση εὐκαιρίαν εἰς συγγραφὴν καὶ δημοσίευσιν ἐργασιῶν αἱ ὁποῖαι θὰ εἶναι προῖον συλλογικῆς ἐρεῦνης καὶ συζητήσεων εὐρυτέρου κύκλου συνεργατῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ συστηματικώτερος ἔλεγχος τῶν διαφόρων θεωριῶν καὶ ἀπόψεων καὶ πληρεστέρα ἀντιμετώπισις τῶν θεμάτων τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος.

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΥΠΟ

P. ΧΡΙΣΤΟΥΛΑ

Ἡ ἀνάλυση τῆς «νοοτροπίας» πού διέπει τὴ σύγχρονη ἀστική οἰκονομική ἐπιστήμη παρουσιάζει σοβαρές δυσκολίες γιὰ τὸν ἐρευνητὴ πού δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ δόσῃ συστηματικὴ ἱστορία τῶν θεωριῶν ἀλλὰ μόνον μιὰ γενικώτατη ἐπισκόπηση τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς. Ὁ διαφορισμὸς τῶν ἀπόψεων, πού ἔχει πάρει τὴ μορφή εἴτε ξεχωριστῶν σχολῶν μὲ ὀλοκληρωμένες κατευθύνσεις, εἴτε ἀπλῶν διαφωνιῶν ὡς πρὸς τὴ λύση συγκεκριμένων προβλημάτων μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἴδιας σχολῆς, ἐμφανίζει κατ' ἀρχὴν τὴ σύγχρονη ἀστική οἰκονομική ἐπιστήμη ὄχι σὰν ἓνα ἐνιαῖο σύνολο, ἀλλὰ σὰν ἓνα ἄθροισμα ποικίλων καὶ ἀλληλοσυγκρουομένων θεωριῶν. Πίσω ὅμως ἀπὸ ἓνα τέτοιο διαφορισμὸ κρύβεται μιὰ ἐνότητα, πού ἐπιτρέπει τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἔργου τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων ὅλων τῶν σχολῶν σὰν μιᾶς ἐνιαίας ἐπιστημονικῆς κατεύθυνσης. Τὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἔκδηλο στοιχεῖο τῆς ἐνότητας αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ ὁμοιόμορφη τοποθέτηση ἀπέναντι στὸ σημερινὸ σύστημα οἰκονομικῆς ὀργάνωσης, ὁ ἀπολογητισμὸς τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης ὑπὲρ τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ ἐνότητα πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση γίνεται περισσότερο φανερὴ ἐξ αἰτίας τῆς ὑπαρξῆς μέσα στὰ πλαίσια τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἐνὸς ἀντίθετου ἰδεολογικοῦ ρεύματος πού ἔχει σὰν ἀφετηρία τοῦ τὴν κριτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ: σὲ σύγκριση μ' αὐτὸ ἡ ποικιλία τῶν ἀστικῶν θεωριῶν ἀποτελεῖ ἓνα ξεχωριστὸ ἐνιαῖο σύνολο. Τὸ ἐξωτερικὸ ὅμως αὐτὸ γνώρισμα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα κάποιας ἄλλης βαθύτερης αἰτίας: ἡ σύμπτωση τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴν ἀξία τοῦ καπιταλισμοῦ σὰν οἰκονομικοῦ συστήματος πού ἀποτελοῦν τὸ τελικὸ συμπέρασμα ὅλων τῶν θεωριῶν πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἔχη προκύψει ἀπὸ ἓναν κοινὸ τρόπο ἔρευνας τῶν προβλημάτων. Ποιὰ εἶναι ὅμως τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ πού συνιστοῦν αὐτὴ τὴν κοινὴ «νοοτροπία» τῆς ἀστικῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης; Τὸ πρόβλημα παρουσιάζει σημαντικὲς δυσκολίες, γιατί αὐτὰ πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν μέσα σὲ μιὰ ποικιλία μεθόδων, πίσω ἀπὸ τὴν τοποθέτηση καὶ λύση διαφορετικῶν

προβλημάτων, ανάμεσα ἀπὸ τὶς διασταυρούμενες διαφορετικὲς ἐκδηλώσεις τῆς κάθε τάσης.

Τὸ πρόβλημα αὐτὸ θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενο τῆς παρακάτω ἀνάλυσης. Ἡ συστηματικὴ ἐμφάνιση τῶν στοιχείων ἐκείνων ποὺ χαρακτηρίζουν σὲ γενικώτατες γραμμὲς τὴ νοοτροπία τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς ἐπιστήμης θὰ πάρῃ τὸ χαρακτήρα κριτικῆς, ποὺ θὰ ἀποκαλύψῃ ταυτόχρονα καὶ τὶς ἀδυναμίες τῆς σὰν τρόπου ἔρευνας. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ εἶναι αὐτονόητο, ἐφ' ὅσον ἀντιμετωπίζει κανεὶς γενικώτερα τὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ σκοπιά ποὺ κατ' ἀρχὴν ἀποκρούει τὸ συμπέρασμα τῆς ἀστικῆς θεωρίας σχετικὰ μὲ τὸ κῦρος τοῦ καπιταλισμοῦ.

Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀστικῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικότητας τῶν οἰκονομικῶν νόμων δὲν ἔχει τεθεῖ οὔτε καν ἀπὸ ἐκείνη τὴ σχολὴ ποὺ φέρνει τὸν τίτλο ἱστορικῆ¹. Εἶναι γενικὴ σχεδὸν ἡ πεποίθησις τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων ὅτι οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι εἶναι αἰώνιοι καὶ ἀμετάβλητοι, ἐπειδὴ τέτοιο χαρακτήρα ἔχουν καὶ οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις τὶς ὁποῖες διέπουν. Ἄν ἡ πεποίθησις αὕτη προκύπτει ἀπὸ διαφορετικοὺς συλλογισμοὺς σὲ κάθε περίπτωση, αὐτὸ δὲν ἔχει σημασία : τόσο ἡ κλασσικὴ σχολὴ ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὴν πίστη στὴν αἰωνιότητα τῆς καπιταλιστικῆς ὀργάνωσης, ὅσο καὶ ἡ ψυχολογικὴ ποὺ στηρίζεται στὸ ἀμετάβλητο τῶν ψυχολογικῶν νόμων, καταλήγουν στὸ ἴδιο συμπέρασμα σχετικὰ μὲ τὸ κῦρος τῶν νόμων ποὺ συνάγουν μὲ τὸ δικό της ἢ καθεμιὰ τρόπο ἔρευνας. Ἡ ἀξίωσις αὕτη τῆς γενικῆς καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ὑπεριστορικῆς ἰσχύος τῶν συμπερασμάτων των, ποὺ προβάλλουν οἱ ἀστικὲς θεωρίαι, δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴ μέθοδο ποὺ ἀκολουθοῦν γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ γνωσιολογικοῦ ἀντικείμενου τῆς ἔρευνάς τους. Ἀκόμη μὲ τὴ μέθοδο αὕτη συνδέονται κι' ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ ἐσφαλμέναις διαπιστώσεις καὶ συμπεράσματα τῆς ἀστικῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Τέλος ἡ σύμπτωση τῶν ἀπόψεων πάνω σὲ ὠρισμένα βασικὰ ζητήματα, παρὰ τὶς διαφορετικὲς κατὰ τὰ ἄλλα κατευθύνσεις, προκύπτει ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν τῆς κοινῆς αὐτῆς ἀφετηρίας, ποὺ συνίσταται στὴν κατασκευὴ τοῦ ἀντικείμενου τῆς ἔρευνας κατὰ ἓνα ὠρισμένο τρόπο. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους κρίνεται σκόπιμο ἢ παρακάτω ἀνάλυσις νὰ ξεκινήσῃ ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ ζήτημα αὐτό, ποὺ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ τῆς ἐνότητος τῆς ἀστικῆς κατεύθυνσης μέσα στὴν οἰκονομικὴ ἐπιστήμη.

¹ Ἡ «ἱστορικότητα» τῆς σχολῆς αὐτῆς συνίσταται στὸ γεγονός ὅτι ἀσχολεῖται περισσότερο μὲ τὴν ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης παρὰ μὲ τὴν οἰκονομικὴ θεωρία καὶ ἴσως ἀκόμη στὸ ὅτι χρησιμοποιεῖ περισσότερο τὴν περιγραφικὴ μέθοδο ἀπὸ τὴ συστηματικὴ.

Δὲν μπορεῖ κἄν νὰ τεθῆ σὲ συζήτηση τὸ ζήτημα ἂν νομιμοποιεῖται ἢ χρησιμοποίηση τῆς ἀφαίρεσης γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν οικονομικῶν φαινομένων, γιὰτὶ γενικώτερα δὲν νοεῖται κἄν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα χωρὶς ἀφαίρεση. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ συζητεῖται εἶναι ὡς ποιοὺ βαθμὸ ἐπιτρέπεται ἢ ἀφαίρεση, καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ μοναδικὸ κριτήριον ἀποτελεῖ ἢ ἀνάγκη νὰ μὴ παραμερίζονται μὲ τὴν ἀφαίρεση βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐμπειρικοῦ ὕλικου. Τὸ ζήτημα λοιπὸν τῆς καλῆς ἢ κακῆς χρησιμοποίησης τῆς ἀφαιρετικῆς μεθόδου ἀνάγεται στὸ ζήτημα ἐπιλογῆς τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων καὶ κάθε σχετικὴ κριτικὴ δὲν μπορεῖ παρά νὰ ἔχη τὸ νόημα, ὅτι στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἢ ἐπιλογή αὐτὴ εἶναι τέτοια ὥστε νὰ ἀφίνη ἔξω οὐσιώδη γνωρίσματα, μὲ ἀποτέλεσμα ἀπομάκρυνση τῆς ἔρευνας ἀπὸ τὸ πραγματικὸ ἐμπειρικὸ ὕλικό.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τῆς θεωρητικῆς οικονομικῆς ἀποτελεῖ ἢ κοινωνικὴ οἰκονομία, τὸ σύνολο τῶν σχέσεων ἐκείνων ποὺ προκύπτουν κατὰ τὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς μέσων γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων. Στὴν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας ὅμως περιλαμβάνεται καὶ τὸ σύστημα τῆς οικονομικῆς ὀργάνωσης, οἱ γενικώτερες ἐκεῖνες συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀσκεῖται ἢ οἰκονομικὴ δραστηριότητα. Ἡ διατύπωση τῶν συνθηκῶν αὐτῶν σὰν προϋποθέσεων τῆς ἔρευνας ἀποτελεῖ τὴν πιὸ σημαντικὴ πλευρὰ κατὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ γνωσιολογικοῦ ἀντικειμένου τῆς θεωρητικῆς οικονομικῆς, ἐπειδὴ ἀκριβῶς στὸ σημεῖο αὐτὸ κυρίως ἐκδηλώνεται ἢ διάσταση μεταξὺ τῶν δύο βασικῶν ρευμάτων, τοῦ ἀστικοῦ καὶ τοῦ σοσιαλιστικοῦ. Ἡ ἐπιλογή, μέσα στὸ σύνολο τῶν οικονομικῶν φαινομένων, ἐκείνων ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἀντιπροσωπευτικὰ εἶναι ζήτημα ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἔχει λυθῆ ὁμόφωνα, κατὰ τὸ ὑπόλοιπο ἢ διάσταση ποὺ προκύπτει ἀποτελεῖ συνάρτηση τῆς τοποθέτησης μπροστὰ στὸ πρῶτο ζήτημα.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἀστῶν οικονομολόγων ξεκινάει ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὠρισμένων γενικῶν συνθηκῶν ποὺ ἀποτελοῦν πιὸ πέρα τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἰσχὺ τῶν συμπερασμάτων τους. Σὰν τέτοιες γενικὲς συνθήκες θεωροῦνται ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ θεσμὸς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἢ οἰκονομικὴ ἐλευθερία καὶ εἰδικώτερα ἢ ἀτομικὴ πρωτοβουλία στὴ ρύθμιση τῆς παραγωγῆς. Στὴν ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας περιλαμβάνεται καὶ τὸ στοιχεῖο τοῦ ἀπόλυτου ἀνταγωνισμοῦ, ποὺ κι' αὐτὸς θεωρεῖται ἔτσι σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ γενικὰ δεδομένα. Ἐτσι τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τῶν ἀστῶν οικονομολόγων ἀποτελεῖ ἢ ἀπόλυτα ἀνταγωνιστικὴ οἰκονομία ποὺ στηρίζεται στὸ σύστημα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἀτομικῆς

πρωτοβουλίας στὴν παραγωγή, τῆς ἐλεύθερης ἐργασίας καὶ τῆς ἐλεύθερης κατανάλωσης. Μὲ βάση τὸν τύπο αὐτὸ οικονομίας διατυπώνονται οἱ νόμοι ποὺ διέπουν τὰ φαινόμενα τῆς σύγχρονης οικονομίας. Ὡς ποιοῦ σημεῖο ὁ ἰδεατὸς αὐτὸς τύπος, ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ ἄστοι οικονομολόγοι γιὰ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς των, ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα τῆς σύγχρονης καπιταλιστικῆς οικονομίας;

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναγωγῆς τῶν θεσμῶν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς οικονομικῆς ἐλευθερίας σὲ προϋποθέσεις τῆς ἐρευνας εἶναι αὐτονόητη, ἐφ' ὅσον ἡ ὑπαρξὴ κατ' ἀρχὴν αὐτῶν τῶν θεσμῶν στὴ σύγχρονη οικονομία εἶναι ἀναμφισβήτητη. Τὸ μόνον ποὺ θὰ μπορούσε νὰ παρατηρηθῆι στὸ σημεῖο τοῦτο εἶναι ὅτι οἱ ἄστοι οικονομολόγοι θεωροῦν τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς κατὰ κάποιον τρόπο σὰν μόνιμες καὶ ὑπεριστορικὲς καὶ δὲν τονίζουν τὴ σχετικότητα τῶν νόμων ποὺ μ' αὐτὴ τὴ βάση διατυπώνουν· πρὸς τὴ νοοτροπία αὐτὴ δὲν εἶναι ἄσχετο καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀφίνουν ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ ἐνδιαφέροντός των ἕναν τύπο οικονομίας, ποὺ σήμερα δὲν μπορεῖ πιά νὰ παραβλέπεται σὰν κάτι ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ πραγματοποιήσιμου: τὴ σοσιαλιστικὰ ὀργανωμένη οικονομία. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀποτελοῦν πραγματικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καπιταλιστικῆς οικονομίας δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν ἀναγωγὴ τους σὲ ἀποκλειστικὰ καὶ οὐσιώδη διακριτικὰ γνωρίσματά της.

Ἡ ἐπιλογή των σὰν βασικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς οικονομίας, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας, εἶναι ἐσφαλμένη ἀπὸ δυὸ ἀπόψεις: Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος περιορίζει τὸν κύκλο τῶν γνωρισμάτων σὲ τρόπο ὥστε νὰ δίνῃ μεγαλύτερο πλάτος στὸ ἀντικείμενο καὶ νὰ παραβλέπῃ ἄλλα περισσότερο οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ του, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀποδίδει σ' αὐτὸ ἰδιότητες ποὺ πραγματικὰ δὲν ἔχει. Πιο συγκεκριμένα: ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἡ οικονομικὴ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν καπιταλιστικὴν οικονομία: τὴν ἰδιομορφία της ἀποτελεῖ, ὅχι τὸ γεγονός ὅτι εἶναι νομικὰ καθιερωμένη ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, πρᾶγμα ποὺ ἰσχύει καὶ γιὰ προκαπιταλιστικὲς μορφὲς οικονομίας, ἀλλὰ ἡ μ ο ν ο π ὶ λ η σ η τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς ἀπὸ μιὰ τάξιν ἢ ἀντίστοιχῃ ὑπαρξὴ μιᾶς ἄλλης τάξης χωρὶς ἰδιότητα μέσα παραγωγῆς. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔχει τεράστιες συνέπειες γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν οικονομικῶν σχέσεων μέσα στὴν καπιταλιστικὴν οικονομία. Ἐξ ἄλλου ἡ προϋπόθεση τοῦ ἀπόλυτου ἀνταγωνισμοῦ εἶναι ἀνυπαρκτὴ γιὰ τὴν καπιταλιστικὴν οικονομία ἐξ αἰτίας τῆς ἴδιας της τῆς φύσης καὶ εἰδικώτερα ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιομορφίας τοῦ καπιταλισμοῦ.

ποῦ ἀναφέρθηκε προηγουμένως, τῆς ταξικῆς μονοπώλησης τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ ἰδεατὸς τύπος οἰκονομίας ποῦ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων δὲν ἐκφράζει οὔτε κἂν κατὰ προσέγγιση τὴν πραγματικότητα τῆς σύγχρονης οἰκονομίας, ἀφοῦ δὲν περιέχει τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐκεῖνα ποῦ κυρίως τὸν διακρίνουν ἀπὸ ἄλλα οἰκονομικὰ συστήματα.

Ἡ παραμέληση αὐτῆ τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας ἔχει πιὸ πέρα σημαντικὲς συνέπειες, ποῦ ἐκδηλώνονται σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἔρευνας. Τόσο ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζεται τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας—ἢ τῆς διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος—ὅσο καὶ ἡ θεωρία τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων καὶ γενικώτερα τῆς δυναμικῆς τῆς οἰκονομίας φέρνει τὴ σφραγίδα αὐτῆς τῆς ἀδιαφορίας γιὰ τὶς ἰδιομορφίες τοῦ καπιταλισμοῦ. Λεπτομερέστερη ἀνάλυση τῶν συνεπειῶν στοὺς δυὸ αὐτοὺς τομεῖς θὰ δόσῃ ἢ παρακάτω ἐπισκόπηση τῆς διαμόρφωσης τῆς θεωρίας στὸν καθένα ἰδιαίτερα.

1. Ἡ ἐξέλιξη τῆς θεωρίας τῆς διανομῆς

Στὴν ταξικὰ διαρθρωμένη καπιταλιστικὴ κοινωνία τὸ πρόβλημα τῆς διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος ἐμφανίζεται μὲ δυὸ ὄψεις : σὰν πρόβλημα οἰκονομικῆς ἰσορροπίας καὶ σὰν πρόβλημα κατανομῆς τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων. Τὸ πρῶτο, ποῦ ἀποτελεῖ καὶ τὴν τυπικὴ πλευρὰ τοῦ ὅλου ζητήματος, περιλαμβάνει τὸ σύνολο τῶν προϋποθέσεων ἐκείνων ποῦ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, μιᾶς κατάστασης ὅπου τὰ διάφορα μεγέθη ἀποκρυσταλλώνονται γιὰ μιὰ στιγμή κατὰ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ μὴ προκαλοῦνται πιὰ μεταβολές μέσα στὸ σύστημα. Ἡ ἔρευνα αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τοῦ προβλήματος περιορίζεται στὴ διαπίστωση ὠρισμένων κανόνων ποῦ διέπουν τὶς κινήσεις τῶν διαφόρων μεγεθῶν καὶ τὶς ἀμοιβαῖες ἐπιδράσεις τῶν μεταβολῶν των. Τὸ δεύτερο πρόβλημα εἶναι τὸ οὐσιαστικὸ πρόβλημα τῆς διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος κάτω ἀπὸ μιὰ δεδομένη κοινωνικὴ διάρθρωση : ἡ ἔρευνά του σημαίνει ἀναζήτηση τῶν παραγόντων ἐκείνων ποῦ ἀσκοῦν ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση στὸν προσδιορισμὸ τοῦ ποσοστοῦ συμμετοχῆς τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων στὸ συνολικὸ κοινωνικὸ εἰσόδημα καὶ τῆς σχέσης ποῦ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ ποσοστὰ εἰσοδήματος ποῦ ἀντιστοιχοῦν σὲ κάθε τάξη. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ δεύτερο αὐτὸ πρόβλημα συνδέεται ἄμεσα

πρὸς τὴν μορφή τῆς κοινωνικῆς διάρθρωσης ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ἐρευνώμενη οἰκονομία καὶ συνεπῶς στὴν περίπτωση τῆς σύγχρονης οἰκονομίας πρὸς τὴν κοινωνικὴ ἰδιομορφία τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ἡ σύγχρονη ἀστικὴ οικονομικὴ θεωρία ἀντιμετωπίζει μόνο τὴν πρώτη πλευρὰ τοῦ ζητήματος, τὴν πλευρὰ τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας. Κατὰ τὴν ἐξέλιξή της στάθηκε χαρακτηριστικὴ ἡ βαθμιαία ἀπομάκρυνση τῆς ἔρευνας ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ διάρθρωση ποὺ ἀποτελεῖ τὸ βᾶθος τοῦ οικονομικοῦ γίνεσθαι. Ἡ ἀπομάκρυνση αὐτὴ ἐκφράστηκε κυρίως στὴ θεωρία τῆς ἀξίας μὲ τὴ στροφή ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς παράγοντες, στοὺς ὑποκειμενικοὺς, ἀπὸ τὴν παραγωγή στὴν κατανάλωση.

Ἡ κλασσικὴ σχολὴ εἶχε συνδέσει ἄμεσα τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας μὲ τὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς ζητώντας τὴ λύση του στοὺς ἀντικειμενικοὺς παράγοντες—ἐργασία ἢ ἔξοδα παραγωγῆς γενικώτερα—ποὺ ἐπηρεάζουν τὴ διαμόρφωση τῆς ἀξίας. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ τῆς κλασσικῆς σχολῆς ἔχει ἀπὸ δυὸ πλευρὲς σημασία: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἐκφράζει τὴ γενικώτερη διάθεση αἰτιολογίας, αἰτιολογικῆς ἐξήγησης τῶν οικονομικῶν φαινομένων καὶ εἰδικώτερα τῆς διαδικασίας τῆς διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος· ἀπὸ τὸ ἄλλο περιλαμβάνει μέσα στὸ πεδίο τῆς ἔρευνας τὴν ταξικὴ διάρθρωση τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας καὶ θέτει τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας σὰν πρόβλημα διανομῆς τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ἀκόμη ἡ κλασσικὴ σχολὴ ἐνδιαφέρεται καὶ προσπαθεῖ νὰ δόσῃ λύση στὸ ζήτημα τῆς σχέσης μεταξὺ τῶν εἰσοδημάτων τῶν τάξεων διαπιστώνοντας κυρίως τὴν ἀντίθετη κίνηση τῶν δυὸ βασικῶν κατηγοριῶν εἰσοδήματος—τόκου καὶ ἐργατικῶν μισθῶν. Ἔτσι ἡ κλασσικὴ σχολὴ ἔθιξε καὶ τίς δυὸ πλευρὲς τοῦ προβλήματος τῆς διανομῆς, καὶ τὴν τυπικὴ καὶ τὴν οὐσιαστικὴν δὲν μπόρεσε ὅμως νὰ δόσῃ ἱκανοποιητικὴ λύση σὲ καμμιά. Ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κύριο μειονέκτημά της εἶναι ὅτι κι' αὐτὴ, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ξεκίνησε σωστὰ ἀπὸ τὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν κοινωνικὴ διάρθρωση, δὲν κατάρθωσε νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδιομορφία τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ νὰ τὴ θέσῃ σὰν προϋπόθεση τῆς ἔρευνας της. Τὸ ἔργο τῆς κλασσικῆς σχολῆς εἶναι γενικώτερα ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα θαυμασμοῦ ποὺ ἐπικρατεῖ στὴν πρώτη περίοδο τῆς ἀνόδου τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐμποτισμένο ἀπὸ μιὰ πίστη στὴν τελειότητα καὶ στὴν αἰωνιότητα τοῦ κἀνούργιου τότε οικονομικοῦ συστήματος. Μέσα σ' αὐτὸ τονίζονται ἐκεῖνες οἱ ιδιότητες τοῦ καπιταλισμοῦ ποὺ ἀποτελοῦν παράγοντα οικονομικῆς προόδου σὲ σύγκριση μὲ προηγούμενα συστήματα καὶ παραβλέπονται τελείως οἱ ἀδυναμίες του, ποὺ ὅμως

ἀποτελοῦν ὀργανικὸ τοῦ ἐλάττωμα κι' αὐτὲς ἀκριβῶς ἐκφράζουν τὴν ἰδιομορφία τοῦ.

Ἡ διάθεση τῆς κλασσικῆς σχολῆς νὰ δώσῃ μιὰ βαθύτερη ἐξήγηση στὸ πρόβλημα τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ νὰ μὴ περιστῆ στὴν ἀνάλυση τῶν κινήσεων προσφορᾶς καὶ ζήτησης ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἐπιφάνεια τοῦ οἰκονομικοῦ γίνεσθαι χαρακτηρίζει ἐξ ἴσου καὶ τὸ ἔργο τῆς σχολῆς ποὺ τὴν διαδέχεται, τῆς ψυχολογικῆς. Ἐνῶ ὅμως ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ ψυχολογικὴ σχολὴ συνεχίζει τὴν παράδοση τῶν κλασσικῶν, ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἄποψη σημειώνει μιὰ σημαντικὴ μεταβολὴ κατεύθυνσης· ἐνῶ οἱ κλασσικοὶ εἶχαν ἀναζητήσει τὴ βαθύτερη αὐτὴ ἐξήγηση τῶν σχέσεων ἀνταλλαγῆς στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς καὶ συνεπῶς ἔμμεσα στὴν κοινωνικὴ διάρθρωση, ἡ ψυχολογικὴ σχολὴ στρέφεται πρὸς τὴν κατανάλωση καὶ τὴν κάνει ἀφετηρία τῆς ἐρευνᾶς της. Οἱ κατηγορίες παραγωγῆς, προσφορᾶς, ἔξοδα παραγωγῆς, παραμερίζονται καὶ μπαίνουν στὴν πρώτη γραμμὴ οἱ κατηγορίες ζήτησης καὶ ὠφελιμότητα, ποὺ ἀποτελοῦν καθαρὰ ὑποκειμενικοὺς παράγοντες. Ἔτσι ἡ ἐρευνα στρέφεται πρὸς τὰ ψυχολογικὰ κίνητρα ποὺ προσδιορίζουν τοὺς παράγοντες αὐτοὺς καὶ σταματᾷ ἐκεῖ ἀνάγοντας τὰ κίνητρα αὐτὰ σὲ προσδιοριστικὰ αἷτια τῶν σχέσεων ἀνταλλαγῆς. Γιὰ τὴν ψυχολογικὴ σχολὴ οἱ ὑποκειμενικὲς ἐκτιμήσεις τῶν ἀτόμων, ποὺ ἐκφράζονται μὲ τὴ ζήτηση στὴν ἀγορὰ, εἶναι προϊόν τῆς λειτουργίας τῶν ψυχολογικῶν νόμων, ποὺ εἶναι δεδομένοι καὶ σταθεροὶ καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο παρέχουν καὶ μιὰ σταθερὴ βάση γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς ἀνταλλαγῆς.

Ἡ μέθοδος ἐρευνας τῆς ψυχολογικῆς σχολῆς παρουσιάζει τοῦτο τὸ ἐπιφανειακὸ πλεονέκτημα, ὅτι παρέχει δυνατότητες χρησιμοποίησής της γιὰ τὴν ἐξήγηση ὅλων τῶν φαινομένων τῆς ἀγορᾶς, σὲ τρόπο ποὺ νὰ ἐπιτρέπη τὴ διαμόρφωση μιᾶς ἐνιαίας κι' ὀλοκληρωμένης θεωρίας τῆς διανομῆς. Ἡ τάση ἐξυποκειμενισμοῦ—ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφραση—ὅλων τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν πῆρε τέτοια ἔκταση ὥστε στὴ σύγχρονη οἰκονομικὴ θεωρία καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ψυχολογικῆς σχολῆς παρατηροῦνται συμπτώματά της: ἡ ἔννοια τῆς ἀρνητικῆς χρησιμότητας (disutility) π. χ. ποὺ χρησιμοποιεῖται συχνότατα ἀπὸ τοὺς σύγχρονους οἰκονομολόγους (καὶ ὅταν αὐτοὶ δὲν ἀνήκουν στὴν ψυχολογικὴ σχολὴ) πρὸ παντὸς σχετικὰ μὲ τὴν ἐργασία, ἀποτελεῖ μιὰ τέτοια προσπάθεια ἐξυποκειμενισμοῦ κι' αὐτῆς ἀκόμη τῆς κατηγορίας ἔξοδα παραγωγῆς, ἀνάγοντάς τα στὸ «δυσάρεστο συναίσθημα ποὺ προκαλεῖ ὁ κόπος τῆς ἐργασίας γιὰ τὴν παραγωγή».

Ποιὸ εἶναι τὸ βαθύτερο νόημα τῆς στροφῆς αὐτῆς ἀπὸ τὸν

ἀντικειμενισμό τῶν κλασσικῶν στὸν ὑποκειμενισμό, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς κοινωνιολογίας τῆς γνώσης, εἶναι ζήτημα ποῦ δὲν πρόκειται νὰ ἐξετασθῆ ἐδῶ.

Ἐκεῖνο ποῦ ἐνδιαφέρει εἶναι οἱ συνέπειες τῆς στροφῆς πάνω στὴ διαμόρφωση τῆς οικονομικῆς θεωρίας. Μιὰ πρώτη συνέπεια τῆς στροφῆς πρὸς τὴν κατανάλωση καὶ τὶς ὑποκειμενικὲς ἐκτιμήσεις τῶν καταναλωτῶν ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ποῦ τονίστηκε καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνάλυσης, ὅτι ἡ ἔρευνα ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς παράγοντες τῆς οἰκονομίας καὶ χάνει κάθε ἐπαφὴ μὲ τὴν κοινωνικὴ διάρθρωσή της. Ἡ ἀπομάκρυνση αὐτὴ δημιουργεῖ πρὸ πέρα μιὰ ἐντελῶς ἐσφαλμένη ἀντίληψη γιὰ τὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία : ἡ ψυχολογικὴ σχολὴ βλέπει τὴν καπιταλιστικὴν κοινωνία σὰν ἕνα ἄθροισμα μεμονωμένων ἀτόμων, ποῦ τὸ καθένα ἀποτελεῖ αὐτοτελεῖ παράγοντα στὸ οἰκονομικὸ γίνεσθαι, κινούμενο σύμφωνα μὲ τὶς ψυχολογικὲς ἀντιδράσεις του· ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχουν μεμονωμένα ἄτομα, ἀλλὰ συγκροτημένες τάξεις ποῦ, ὑπὸ διαφορετικὲς ἢ καθεμιὰ συνθήκες, συμμετέχουν στὴν παραγωγή—πρᾶγμα ὅχι χωρὶς συνέπειες γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν φαινομένων τῆς ἀγορᾶς. Οἱ συνέπειες αὐτὲς ξεφεύγουν τὴν ἀντίληψη τῆς ψυχολογικῆς σχολῆς καὶ τὰ συμπεράσματά της χάνουν τὴν ἀξία τους ἐφαρμοζόμενα στὴν πραγματικὴ οἰκονομία. Ἡ ὑπεριστορικότητα τῶν οἰκονομικῶν νόμων ποῦ διαπιστώνονται—ἀφοῦ ἔχει γίνει ἀφαίρεση ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν παραγόντων ποῦ ἀποτελοῦν τὴν ἰδιομορφία τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας—δὲν ἔχει ἐπίσης καμμιά ἀξία ἀφοῦ προκύπτει ἀπὸ παραγνώριση τῆς πραγματικότητος.

Μιὰ δεύτερη συνέπεια τῆς στροφῆς, ποῦ ἀπορρέει ἄμεσα ἀπὸ τὴν πρώτη, εἶναι ὅτι ἡ ἀναζήτησις αἰτιολογίας γιὰ τὰ φαινόμενα τῆς ἀγορᾶς περιορίζεται σὲ πολὺ στενότερα πλαίσια : ἡ διεϊσδυση στὴν ἀλυσίδα τῶν αἰτίων ποῦ προκαλοῦν τὰ φαινόμενα αὐτὰ δὲν προωθεῖται ὡς τὸ τέλος, ἀλλὰ σταματᾷ σ' ἕνα σημεῖο. Πιὸ συγκεκριμένα : ἂν ἐπιχειροῦσε κανεὶς μιὰ κατάταξη ὅλων τῶν παραγόντων ποῦ ἡ ἐπίδράσή τους ἐκδηλώνεται στὴ διαμόρφωση τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων κατὰ τὴ λογικὴ σειρά ποῦ ἐκδηλώνεται ἡ ἐπίδρασή τους θὰ κατέληγε στὸ σχῆμα : 1. Ταξικὴ διάρθρωση τῆς κοινωνίας—ἀντικειμενικοὶ ὅροι τῆς παραγωγῆς. 2. Διαμόρφωση ὑποκειμενικῶν ἐκτιμήσεων τῶν ἀτόμων (προσδιοριζόμενῃ κατὰ βάση ἀπὸ τὴν πρώτη σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ λειτουργία ὠρισμένων στοιχειωδῶν ψυχολογικῶν νόμων). 3. Ποσοτικὴ ἔκφραση τῶν ἐκτιμήσεων αὐτῶν στὴν ἀγορά, διαμόρφωση τῆς σχέσης προσφορᾶς καὶ ζήτησης, ἀνταλλαγῆ. Ἡ ψυχολογικὴ σχολὴ ζητώντας μιὰ βαθύτερη

ἐξήγηση τῆς διαδικασίας τῆς ἀνταλλαγῆς πίσω ἀπὸ τὴ σχέση προ-σφορᾶς καὶ ζήτησης ἀνακαλύπτει τὶς ὑποκειμενικὲς ἐκτιμήσεις τῶν ἀτόμων καὶ σταματᾷ σ' αὐτές. Χωρὶς νὰ προχωρήσῃ πρὸ πέρα στὴν ἀνεύρεση τῶν προσδιοριστικῶν αἰτίων αὐτῶν τῶν ἐκτιμήσεων μέσα στὸν ἴδιο κύκλο τῶν κοινωνικοοικονομικῶν παραγόντων, τὶς θεωρεῖ σὰν προϊόν ἀποκλειστικὸ τῆς λειτουργίας τῶν ψυχολογικῶν νόμων, παράγοντα ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ στὴ χρησιμοποίησιν τῆς αἰτιολογικῆς μεθόδου γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν οικονομικῶν φαινομένων ἔχει ἀκόμη καὶ τούτῃ τὴ σημασία, ὅτι προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ μιὰ τρίτη στροφὴ ἀκόμη πρὸ σημαντικῆ, τὴ διαμόρφωσιν τῆς συναρτησιακῆς θεωρίας ποὺ σήμερα δίνει τὸν τόνο στὴν ἀστικὴ ἐπιστήμη. Τὴν ἄποψιν ὅτι ὑπάρχει μιὰ λογικὴ συνέχεια στὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴ σχολὴ στὴ σχολὴ τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας κι' ὅτι ἡ ἐμφάνισιν τῆς τελευταίας αὐτῆς δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητὴ ἀπὸ τὴν προηγούμενη κατάστασιν τῆς οικονομικῆς θεωρίας, ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι οἱ πρῶτες προσπάθειες διαμόρφωσιν τῆς συναρτησιακῆς μεθόδου ἔγιναν μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια τῆς ψυχολογικῆς σχολῆς μὲ τὸ ἔργο τοῦ Walras, ποὺ ἐξέφρασε μιὰ νέα τάσιν συνεχιζόμενη σήμερα ἀπὸ τὴ νεώτερη σχολὴ τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος. Ὁ Walras ἐξακολουθώντας νὰ παραδέχεται τὴ θεωρίαν τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος σὰν ἐξήγηση τῆς ἀνταλλαγῆς προσπάθησε ταυτόχρονα νὰ διατυπώσῃ τὶς προϋποθέσεις τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας, νὰ θέσῃ τὸ πρόβλημα τῆς διανομῆς σὰν πρόβλημα οικονομικῆς ἰσορροπίας, χρησιμοποιώντας μάλιστα σὰν τρόπο διατύπωσης τὰ συστήματα ἐξισώσεων τῶν μαθηματικῶν. Κι' ἀπ' αὐτὴ ἀκόμη τὴν ἄποψιν ἡ ψυχολογικὴ σχολὴ ἀποτέλεσε ἕνα σκαλοπάτι γιὰ τὴ μετάβασιν ἀπὸ τὴν αἰτιολογικὴ μέθοδον ἔρευνας στὴ συναρτησιακὴν.

Ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν αἰτιολογικὴν μέθοδον στὴ συναρτησιακὴν ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν νεώτερη σχολὴ τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας, ποὺ τὴν ἐκφράζει κυρίως ὁ Cassel. Ὁ Walras, κατὰ βάσιν ὀπαδὸς τῆς θεωρίας τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος, ἐξακολούθησε νὰ χρησιμοποιοῖ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν (σὰν προσδιοριστικὸν παράγοντα τῆς καμπύλης τῆς ζήτησης) περιλαμβάνοντάς τιν ἐν τῷ σύστημά του τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας σὲ τρόπο ὥστε γι' αὐτὸν ἡ θεωρία τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας νὰ ἀποτελῇ μέθοδον διατύπωσης κι' ἡ θεωρία τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος μέθοδον αἰτιολογίας τοῦ προβλήματος τῆς διανομῆς. Ἀπὸ τὸν Pareto ἡ ἔννοια τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος ἐγκαταλείπεται καὶ ἡ καμπύλη τῆς χρησιμότητος ἀντικαθίσταται

ἀπὸ τὴν καμπύλη τῆς ἀδιαφορίας, ποὺ ἀποτελεῖ ἀπλὴ ποσότητα κι' ὄχι ἔκφραση ὑποκειμενικῶν διαθέσεων, συνδυασμὸ τῶν ποσοτήτων δυὸ ἀγαθῶν κι' ὄχι σχέση χρησιμότητας καὶ ποσότητας ἑνὸς ἀγαθοῦ. Ἡ ἀντικατάσταση ὅμως αὐτὴ δὲν ἔχει ἄλλη σημασία, παρὰ ὅτι παύει πιά νὰ ἀναζητιέται λύση γιὰ τὸ ἐρώτημα τί προσδιορίζει τὴν καμπύλη ἀδιαφορίας, ποὺ στὸ βάθος κι' αὐτὴ δὲν ἐκφράζει παρὰ ὑποκειμενικὲς ἐκτιμήσεις. Ἡ ἀναγωγή τῶν ὑποκειμενικῶν αὐτῶν ἐκτιμήσεων σὲ ποσότητες μαθηματικὰ ἐκφραζόμενες δὲν ἀλλοιώνει καθόλου τὸ χαρακτήρα τους, δὲν τοὺς μετατρέπει σὲ ἀνεξάρτητους παράγοντες ποὺ μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν τὴν ἀφετηρία τῆς ἔρευνας, σημαίνει ἀπλῶς ἄρνηση αἰτιολόγησής τους. "Ἐτσι ἐγκαταλείπεται καὶ ὁ παράγων ἐκεῖνος ποὺ ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴ σχολὴ εἶχε χρησιμοποιηθῆ γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς διαμόρφωσης τῶν ὑποκειμενικῶν ἐκτιμήσεων, οἱ ψυχολογικὲς ἀντιδράσεις τῶν ἀτόμων, καὶ φτάνουμε στὴν καθαρὰ συναρτησιακὴ μέθοδο, ποὺ συστηματικώτερα καὶ ὀλοκληρωμένα ἐφαρμόζει ὁ Cassel.

Παράλληλα πρὸς τὴν ἐπέκταση τῆς τάσης ἐγκατάλειψης τῆς αἰτιολογικῆς μεθόδου καὶ τὴν ἐπικράτηση τῆς θεωρίας τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας εἰσάγεται στὴν οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἡ χρησιμοποίηση τῶν μαθηματικῶν σὲ πλατειὰ κλίμακα. Ἡ ἀναγωγή τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς στὸ ἐνιαῖο πρόβλημα τοῦ γενικοῦ σχηματισμοῦ τῶν τιμῶν, ὁ περιορισμὸς τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀποκλειστικὰ στὴ διατύπωση τῶν προϋποθέσεων τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, ἀποτέλεσαν παράγοντες ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκοὺς γιὰ τὴν κυριαρχία τῆς μαθηματικῆς διατύπωσης. Ὁλόκληρο τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα μπόρεσε ἔτσι νὰ ἀποκρυσταλλωθῆ σ' ἓνα σύστημα ἐξισώσεων. Ἡ προσφυγὴ ἄλλωστε στὰ μαθηματικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ τῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς σὲ ἀπριοριστικὴ ἐπιστήμη γίνεται κατὰ κάποιον τρόπο ἐντελῶς φυσιολογικὴ. Ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὄρους κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν χρησιμότητα τῶν μαθηματικῶν. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ εἶναι συζητήσιμο εἶναι ἂν ἡ μετατροπὴ αὐτὴ τῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς σὲ ἀπριοριστικὴ ἐπιστήμη εἶναι θεμιτὴ. Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ εἶναι ἐπιστήμη ἐμπειρικὴ, ἐρευνᾷ ἓνα τμῆμα τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι. Τὸ ἀντικείμενό της συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἐμπειρία, δὲν δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐπιστήμη, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ μαθηματικὰ, τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀπριοριστικὴ ἐπιστήμη. Ἐπὶ πλέον οἱ κατηγορίαι τῆς ἔχουν γενετικὸ χαρακτήρα κι' ὄχι συστηματικὸ. Γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῆ κατὰ κύριο λόγο τὸ σύστημα τῶν ἀναλυτικῶν κρίσεων, ἀλλὰ μόνον ἐπιβοηθητικά. Μὲ τὴν διατύπωση συστημάτων ἐξισώσεων ἡ οἰκονομικὴ ἔρευνα δὲν προ-

ἀγεται κατὰ τίποτα, ἀφοῦ ἀπ' αὐτὰ δὲν ἐξάγεται κάτι τὸ καινούργιο, κάτι πού νά μὴν εἶχε τεθῆ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν σὰν δεδομένο. "Ὅτι εἶναι χρήσιμος κατ' ἀρχὴν σὰν τρόπος διατύπωσης ἢ προσφυγὴ στὰ μαθηματικά, αὐτὸ βέβαια εἶναι παραδεκτὸ γενικά· αὐτὸ ὅμως δὲν λύει καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐξήγησης τοῦ οικονομικοῦ γίνεσθαι.

Ἡ παραπάνω ἐπισκόπηση τῆς διαμόρφωσης τῶν ἀστικῶν οικονομικῶν θεωριῶν μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης διευκολύνει τὴν ἐκτίμηση καὶ τῆς τωρινῆς τῆς κατάστασης. Οἱ τάσεις πού διαπιστώθηκαν στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ χαρακτηρίζουν σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ τὴ σύγχρονη νοοτροπία τῶν ἀστῶν οικονομολόγων. Ἡ διαπίστωση μιᾶς στροφῆς πρὸς τὴ συναρτησιακὴ μέθοδο κατὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς οικονομικῆς θεωρίας δὲν ἔχει βέβαια τὸ νόημα ὅτι ἡ μέθοδος αὐτὴ ἔχει κατακτήσει ὀλοκληρωτικὰ τὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο. Ἀντίθετα στὴ σημερινὴ οικονομικὴ ἐπιστήμη καθρεφτίζονται ὅλα τὰ ρεύματα πού δημιουργήθηκαν στὴν ἱστορία τῆς· μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι καὶ αὐτὰ φέρνουν ὡς ἓνα σημεῖο τὴ σφραγίδα τῆς ἐπίδρασης τῆς θεωρίας τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας. Αὐτὸς εἶναι ὁ κυριώτερος λόγος πού θὰ δικαιολογοῦσε τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς θεωρίας αὐτῆς σὰν τῆς κρατούσας, παρ' ὅλο πού ἡ ἀμιγῆς σχολὴ τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας (Cassel) δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι συγκεντρώνει τοὺς περισσότερους ὀπαδοὺς μέσα στὸν κύκλο τῶν οικονομολόγων. Ἡ ἐπιβίωση τῆς αἰτιολογικῆς μεθόδου, παρὰ τὴ χρησιμοποίησιν τῆς συναρτησιακῆς σὲ ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη ἔκταση, εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητη. "Ὅσο κι' ἂν φαίνεται παράξενο, κι' ὁ ἴδιος ὁ Cassel, ὁ πιὸ συνειδητὸς πολέμιος τῆς αἰτιολογικῆς μεθόδου, δὲν εἶναι τέλεια ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὴ διάθεση τῆς αἰτιολογίας τῶν οικονομικῶν φαινομένων : σὲ τελικὴ ἀνάλυση κι' αὐτὸς δίνει μιὰ αἰτιολογία στὸ πρόβλημα τῶν τιμῶν : τὴ σχετικὴ στενότητα τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς.

Ἀναζητώντας μέσα στὴν ποικιλία τῶν ρευμάτων καὶ τῶν θεωριῶν δὲν εἶναι δύσκολο νὰ συλλάβῃ κανεὶς ὠρισμένα γενικά χαρακτηριστικὰ τῆς νοοτροπίας τῆς σύγχρονης ἀστικῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης. Τέτοια εἶναι τὰ παρακάτω :

1. Ὅλη ἡ προσοχὴ συγκεντρώνεται στὸ πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας, πού περιλαμβάνει τὸ σύνολο τῶν οικονομικῶν φαινομένων ὅπως αὐτὰ διαμορφώνονται στὴν καπιταλιστικὴ ἀγορὰ. Ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας ἀποτελοῦν οἱ κινήσεις τῶν διαφόρων μεγεθῶν κι' οἱ ἐπιδράσεις πού ἀσκοῦν οἱ κινήσεις αὐτὲς τοῦ κάθε μεγέθους πάνω στ' ἄλλα. Βασικὸς σκοπὸς πού ἐπιδιώκεται εἶναι ἡ διατύπωση τῶν προϋποθέσεων ἐκείνων πού πρέπει νὰ πραγματοποιη-

θοῦν γιὰ νὰ ἐπιτευχθῆ μιὰ προσωρινὴ ἰσορροπία τοῦ συστήματος. Μὲ πλατεῖα χρησιμοποίησις τῆς ἀφαιρετικῆς μεθόδου ἀναλύονται ἐξαντλητικὰ οἱ ἐπιδράσεις τῶν τιμῶν στὶς προσφερόμενες καὶ ζητούμενες ποσότητες (καμπύλες προσφορᾶς καὶ ζήτησης), τὰ φαινόμενα ἐλαστικότητος τῶν μεγεθῶν, ἡ κατηγορία ἔξοδα παραγωγῆς ἀπὸ τὴν ποσοτικὴ τῆς ἄποψη, γενικὰ ὅλες οἱ ποσοτικὲς σχέσεις ποὺ ἐκφράζονται στὴ διαδικασία τοῦ σχηματισμοῦ τῶν τιμῶν. Αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ τρόπος αὐτὸς ἀντιμετώπισης τῶν οικονομικῶν φαινομένων δὲν θὰ εἶχε τίποτε τὸ ἐπιλήψιμο—ἀντίθετα μάλιστα εἶναι πάρα πολὺ χρήσιμος γιὰ τὴν ἀναπαράστασις τοῦ οικονομικοῦ γίνεσθαι—ἂν δὲ συνοδευόταν ἀπὸ τὴν πεποίθησις ὅτι ἐκεῖ ἐξαντλεῖται ὁ σκοπὸς τῆς ἔρευνας κι' ἀκόμη ἀπὸ ὠρισμένες σοβαρὲς παραλείψεις κατὰ τὴν χρησιμοποίησίν του. Κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ προβλήματος τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας τὴν ἀφετηρία ἀποτελοῦν ὠρισμένες προϋποθέσεις ποὺ παίρνονται σὰν δεδομένες, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα τῆς σύγχρονης καπιταλιστικῆς οἰκονομίας αὐτὲς εἶναι ἀνύπαρκτες. Ἔτσι σὰν γενικὴ προϋπόθεσις κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία διαμορφώνονται τὰ φαινόμενα τῆς ἀγορᾶς θεωρεῖται ὁ ἀπόλυτος ἐλεύθερος ἀνταγωνισμός. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ καθένας μπορεῖ νὰ παράγῃ ὅ,τι θέλει καὶ σὲ ὅσες ποσότητες θέλει, ὅτι ὑπάρχει ἀπόλυτη ἐλαστικότης προσφορᾶς καὶ ζήτησης τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς καὶ ὅτι ὁ καθένας ὑπὸ ἴσους ὄρους εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πραγματοποίησιν τῆς οικονομικῆς ἀρχῆς τοῦ *maximumi* ὠφελείας. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ὅμως βρίσκεται πολὺ μακρὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, ὅπου ὁ ἀπόλυτος ἀνταγωνισμός εἶναι ἀνύπαρκτος ὑπὸ δύο ἔννοιαις : Πρῶτο καὶ κύριο ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴ φύσιν τοῦ καπιταλισμοῦ, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ταξικὴν μονοπώλησιν τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς, εἰσάγεται στὴν οἰκονομία ἓνα βασικὸ μονοπωλιακὸ στοιχεῖο. Οἱ συνέπειές του εἶναι πολλές καὶ σημαντικές. Ὅποιαδήποτε ὀξύτητα κι' ἂν πάρῃ ὁ ἀνταγωνισμός τῶν καπιταλιστῶν μεταξύ τους, δὲν εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν προνομιακὴν θέσιν σὰν τάξεως ἀπέναντι τῆς ἄλλης τάξεως ποὺ δὲν ἔχει ἰδιόκτητα μέσα παραγωγῆς. Πῶς μπορεῖ νὰ νοηθῆ ἰσότης ὄρων κατὰ τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ οικονομικοῦ συμφέροντος, ὅταν ὁ ἐργάτης διαθέτῃ μόνον τὴν ἐργασία του σὰν πηγὴν εἰσοδήματος καὶ ἀναγκάζεται τελικὰ νὰ ὑποκύψῃ στὸν καπιταλιστικὸ ἐκβιασμόν δεχόμενος χειρότερους ὄρους ἐργασίας. Παράλληλα ὅμως πρὸς τὸν ὀργανικὸν αὐτὸν ταξικὸν μονοπωλιακὸν χαρακτήρα τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, στὴ σημερινήν της ἐξέλιξιν ἀναπτύσσεται καὶ ὑπὸ ἄλλον τύπον τὸ μονοπώλιον : ὁ ἀνταγωνισμός μέσα στὸν κύκλον τῶν καπιτα-

λιστῶν παραγωγῶν, πού κυριαρχεῖ στὰ πρῶτα βήματα τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, στὴ σημερινὴ ἐξέλιξή του ἀντικαθίσταται ὀλοένα καὶ σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ τὴν καπιταλιστικὴ συνεννόηση καὶ τὴ μονοπωλιακὴ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς. Ἀποτελέσματα : τὸ καθαρὸ κέρδος πού στὸ σχῆμα τῆς ἀπόλυτα ἀνταγωνιστικῆς οἰκονομίας εἶναι ἀνύπαρκτο ἢ ἀπλῶς συμπτωματικὸ φαινόμενο, στὴν καπιταλιστικὴ πραγματικότητά ἀποτελεῖ φαινόμενο μόνιμο.

Οἱ διαπιστώσεις λοιπὸν πού προκύπτουν ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας, διατυπωμένο μὲ βάση τις ἀνύπαρκτες αὐτὲς προϋποθέσεις, δὲν μποροῦν νὰ ἰσχύουν γιὰ τὴν πραγματικὴ καπιταλιστικὴ οἰκονομία. Τὸ σχῆμα πού ἐπεξεργάζεται ἡ οἰκονομικὴ ἔρευνα δὲν ἀποτελεῖ κἂν τὸν ἰδεατὸ τύπο πρὸς τὸν ὁποῖο προσεγγίζει ἡ πραγματικότητά—ὁπότε ἡ χρησιμοποίησή του θὰ ἦταν ἀπόλυτα θεμιτὴ—ἀλλὰ κάτι οὐσιαστικῶς διαφορετικὸ ἀπ' αὐτήν, ἀφοῦ τοῦ λείπουν βασικὰ γνωρίσματά της. Οἱ παρεκκλίσεις τῆς πραγματικότητος ἀπὸ τις διαπιστώσεις τῆς θεωρίας δὲν ἀποτελοῦν συμπτωματικὲς παρεκκλίσεις ἀπὸ τὸ κανονικόν, ἀλλὰ τὴν κανονικὴν καταστάσιν τὴν ἀνταποκρινόμενὴν πρὸς τὴ φύσιν τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας.

2. Ἡ ἀδυναμία τῆς ἀστικῆς θεωρίας νὰ ἐκφράσῃ ἐκεῖνο πού πραγματικῶς γίνεται μέσα στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία—ἀδυναμία πού πηγάζει ἀπὸ τὴν παραγνώριση τῶν καπιταλιστικῶν ἰδιομορφιῶν—ἐκδηλώνεται πιὸ καθαρὰ ἐκεῖ ὅπου γίνεται προσπάθεια αἰτιολογικῆς ἀνάλυσης τοῦ προβλήματος τῆς διανομῆς. Κι' ἐκεῖ ἡ ἐξήγηση πού δίνεται εἶναι ἀποτυχημένη, εἴτε γιὰ τὴν ἀνύπαρκτες προϋποθέσεις εἴτε γιὰ τὴν ἀρχὴν πού χρησιμοποιεῖ, σωστὲς κατ' ἀρχήν, ἀλλοιώνονται κατὰ ἀποφασιστικὸν τρόπον ἀπὸ τὴ λειτουργία τῶν παραγόντων ἐκείνων πού συνιστοῦν τὴν ἰδιομορφία τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας. Χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις ἀποτελοῦν ἡ θεωρία τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος καὶ ἡ θεωρία τῆς στενότητος (ὅπως χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Cassel).

Ἡ θεωρία τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος ἀνάγει σὲ μέτρο τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς τὸ ὀριακὸ προϊόν τους. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονός ἂν στὴν πραγματικότητά εἶναι δυνατὸ νὰ προσδιοριστῇ ἡ συμβολὴ τοῦ κάθε συντελεστῆ στο τελικὸν προϊόν τῆς παραγωγῆς σὲ τρόπον ὥστε ἡ ἔννοια ὀριακὸν προϊόν νὰ ἀποτελῇ μιὰ καθωρισμένη ποσότητα, ἡ σύμπτωση τιμῆς καὶ ὀριακοῦ προϊόντος τελεῖ ὑπὸ ὠρισμένες προϋποθέσεις. Οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς εἶναι ἐκεῖνες ἀκριβῶς πού ἡ σύγχρονη ἀστικὴ θεωρία παίρνει σὰν δεδομένες ὅταν ἀντιμετωπίζει γενικώτερα τὸ πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας : ἀπόλυτος ἀνταγωνισμὸς, πλήρης ἐλαστικότητά προσφορᾶς

καὶ ζήτησης, ἰσότητα ὄρων στὴν οικονομικὴ δραστηριότητα τῶν ἀτόμων. "Ὅπως ὁμως πολλές φορές ἔχει τονιστῆ, οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς στὴ σύγχρονη καπιταλιστικὴ οἰκονομία δὲν ὑπάρχουν." Ἐτσι π. χ. ἡ θεωρία τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας τὸ μόνο ποὺ ἴσως ἔχει νὰ συνεισφέρει γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐργατικῶν μισθῶν εἶναι νὰ καθορίσῃ ἓνα ἀνώτατο ὄριο ποὺ δὲν μπορεῖ αὐτοὶ νὰ ξεπεράσουν, ὄχι νὰ προσδιορίσῃ τὸ μέγεθος ποὺ παίρνουν στὴν πραγματικότητα. Ἡ σύμπτωση ὀριακοῦ προϊόντος ἐργασίας καὶ ἐργατικοῦ μισθοῦ (στὴν κατάσταση τῆς ἰσορροπίας) προϋποθέτει ἀπόλυτη ἐλαστικότητα στὴν προσφορά ἐργασίας. Τέτοια ἐλαστικότητα ὁμως ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχῃ μέσα στὰ καπιταλιστικὰ πλαίσια, ὅπου ὁ ἐργάτης ὑφίσταται τὴν πίεση τῆς μονοπωλιακῆς θέσης τῶν καπιταλιστῶν σὰν τάξης.

Ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἔννοιας τῆς σχετικῆς στενότητας γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ σχηματισμοῦ τῶν τιμῶν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ κατὰ βάση ἐκφράζει μιὰ σωστὴ σκέψη, μὲ τὸν ἀπόλυτο τρόπο ποὺ γίνεται χωρὶς νὰ ὑπολογίζονται οἱ ἐπιδράσεις ὠρισμένων ἰδιαιτέρων παραγόντων μέσα στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία καταλήγει σὲ διαπιστώσεις ποὺ δὲν ἐκφράζουν ἀκριβῶς τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἐξήγηση π.χ. τοῦ φαινομένου τοῦ τόκου μὲ τὴ θεωρία τῆς στενότητας παραβλέπει ἓνα βασικὸ γεγονός, ὅτι μέσα στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία ἡ ἰδιοποίηση τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὴ μιὰ τάξη ἀλλοιώνει σημαντικὰ τὴ σχέση στενότητας κεφαλαίου προσθέτοντας στὶς ἀνάγκες ἀποταμιεύσεων γιὰ τὴν παραγωγικὴ ἐπένδυση καὶ ὀλόκληρο τὸν ὄγκο τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης τῶν καπιταλιστῶν. Ἐτσι καταλήγει στὴ διαπίστωση ὅτι τὸ ποσοστὸ τοῦ τόκου ἐκφράζει ἀπλῶς τὴ στενότητα κεφαλαίου ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὸ κάθε οἰκονομίας ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ σύστημα οικονομικῆς ὀργάνωσης.

Ἐκεῖνο ποὺ προκύπτει σὰν συμπέρασμα ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀνάλυση εἶναι ὅτι ἡ σύγχρονη ἀστικὴ οικονομικὴ ἐπιστήμη, παρ' ὅλες τὶς ἀναμφισβήτητες προόδους ποὺ ἔχει πραγματοποιήσει στὸν τομέα τῆς ἔρευνας τῶν κινήσεων τῶν μεγεθῶν καὶ τῶν ἀλληλεπιδράσεων τους μέσα στὸ σύμπλεγμα τῶν φαινομένων τῆς ἀγορᾶς, δὲν κατάρθωσε νὰ λύσῃ τὸ οὐσιαστικὸ πρόβλημα τῆς διανομῆς, πῶς δηλ. διαμορφώνονται τὰ ποσοστὰ συμμετοχῆς τῶν κοινωνικῶν τάξεων στὴ διανομὴ τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ συνεισφορά ὀλόκληρης τῆς ἀστικῆς θεωρίας γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος τῆς διανομῆς περιορίζεται σὲ μόνο τὸ ζήτημα τῆς διατύπωσης : ἐμφανίζει τὰ φαινόμενα τῆς ἀγορᾶς σὰν ἓνα σύστημα με-

γεθῶν, ἐκφράζει τὸ οἰκονομικὸ γίγνεσθαι σὲ ποσοτικὲς σχέσεις.

Ἡ νοοτροπία ἀπὸ τὴν ὁποία διέπεται ἡ σύγχρονη ἀστικὴ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στὴ σωστὴ λύση τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, ὅπως διαπιστώθηκε παραπάνω, ἔχει κι' ἓνα ἄλλο βαθύτερο νόημα : Ἡ τοποθέτηση τῶν προβλημάτων ἀπὸ τοὺς ἀστοὺς οἰκονομολόγους κατὰ ἓνα ὠρισμένο τρόπο κι' ἡ ἐπιλογή ἑνὸς ὠρισμένου συστήματος προϋποθέσεων κατὰ βάθος δὲν ἐκφράζει ἄλλο ἀπὸ τὴ συνειδητὴ ἢ ἀσυνειδήτη διάθεσή τους νὰ κρύψουν τὶς ἀδυναμίες τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ νὰ καταλήξουν σὲ συμπεράσματα εὐνοϊκὰ γι' αὐτόν. Ἡ ἀστικὴ θεωρία τῆς διανομῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενό της ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικὸ ἀνάλογα μὲ τὴ σχολὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται, καταλήγει πάντοτε στὸ ἴδιο συμπέρασμα, ὅτι μὲ τὴ λειτουργία τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἐξαφανίζεται κάθε παρασιτικὸ κέρδος, οἱ τιμὲς τοῦ κάθε συντελεστῆ προσδιορίζονται ἀπὸ τὴ συμβολὴ του στὸ ἀποτέλεσμα τῆς παραγωγῆς καὶ τελικὰ πραγματοποιεῖται τὸ *maximum* τῆς ὠφέλειας γιὰ τὸ κοινωνικὸ σύνολο. Οἱ ἀστοὶ οἰκονομολόγοι ἀρκούμενοι στὴ διαπίστωση αὐτὴ δὲν ἐξετάζουν καθόλου τὸ ζήτημα ποῖα εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ ἀξία αὐτοῦ τοῦ *maximum* ὠφέλειας, κρινόμενα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐξυπηρέτησης τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν. Μὰ τέτοια ἔρευνα θεωρεῖται ὅτι ξεφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἡ ὀρθότητά ὅμως αὐτῆς τῆς ἀντίληψης εἶναι παρὰ πολὺ ἀμφίβολη. Ἡ ἱκανότητα ἑνὸς οἰκονομικοῦ συστήματος νὰ ἀνταποκριθῇ στὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων ποὺ ζοῦν κάτω ἀπ' αὐτὸ δὲν εἶναι κάτι ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν ἠθικολογία, ἀλλὰ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, γιατί αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τοὺς παράγοντας ποὺ ἐπηρεάζουν ἀποφασιστικὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐξέλιξη. Γιὰ τὴν τύχη τοῦ καπιταλισμοῦ ἔχει τεράστια σημασία τὸ οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα τῆς διανομῆς τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, τὸ πῶς ἀνταποκρίνεται ἡ καπιταλιστικὴ παραγωγή τελικὰ στὸ καθῆκον τῆς ἱκανοποίησης τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν. Τὸ *maximum* ὠφέλειας ποὺ κατὰ τὴν ἀντίληψη τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων πετυχαίνεται μὲ τὴ λειτουργία τῶν οἰκονομικῶν νόμων στὴν καπιταλιστικὴ ἀγορὰ δὲν ταυτίζεται καθόλου μὲ τὴν καλύτερη ἱκανοποίηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν. Τὸ *maximum* ὠφέλειας τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων σημαίνει ἀπλῶς ὅτι μὲ τὴ δεδομένη διανομὴ εἰσοδήματος καὶ τὴν προσδιοριζόμενη ἀπ' αὐτὴ διαμόρφωση τῶν προτιμήσεων τῶν ἀτόμων πετυχαίνεται ἡ ἱκανοποίηση τῶν πιὸ ἐπιτακτικῶν ἀναγκῶν μέσα σὲ κεῖνες ποὺ ἐκφράζονται σὲ ἀντίστοιχη ποσότητα ἀγοραστικῆς δύναμης στὴν ἀγορὰ. Ὀλόκληρη

ἡ κατηγορία ἐκείνη τῶν ἀναγκῶν, ποῦ ἐξ αἰτίας τῆς ἔλλειψης ἀγοραστικῆς δύναμης δὲν ἐκφράζεται σὰν πραγματικὴ ζήτηση στὴν ἀγορά, ἀγνοεῖται ἐντελῶς καὶ δὲν κλονίζει καθόλου τὴν πίστη τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων στὶς ἰκανότητες τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν καλύτερη δυνατὴ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν.

Τὰ γενικὰ αὐτὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τοὺς νόμους τῆς διανομῆς στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία ἔχουν θεμελιωθῆ κατὰ διαφορετικούς τρόπους ἀπὸ κάθε σχολή ἢ θεωρία. Τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τῆς κάθε θεωρίας προσδιορίστηκε τόσο ἀπὸ τὶς ἀντικειμενικὲς συνθήκες τῆς ἰδιαίτερης περιόδου στὴν ἐξέλιξη τοῦ καπιταλισμοῦ μέσα στὴν ὁποία διαμορφώθηκε ὅσο κι' ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἀνάγκες θεωρητικῆς ἀντιμετώπισης τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ποῦ ἐξάνέκυπταν κατὰ τρόπο ποῦ νὰ ἐξυπηρετῆ τὰ συμφέροντα τῆς ἄρχουσας τάξης. Πλατύτερη ἀνάλυση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ θὰ ἔβγαινε ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς μελέτης τούτης.

II. Τὰ δυναμικὰ προβλήματα τῆς οἰκονομίας

Τὰ δυναμικὰ προβλήματα τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας μποροῦν νὰ καταταχθοῦν σὲ δυὸ κατηγορίες : ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὸ πρόβλημα τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων καὶ τῶν περιοδικῶν κρίσεων καὶ ἡ δευτέρα τὸ πρόβλημα τῆς γενικώτερης ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῆς κρίσης του σὰν οἰκονομικοῦ συστήματος. Ἡ ἀστική οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἀντιμετωπίζει μόνο τὴν πρώτη κατηγορία ταυτίζοντας σχεδὸν τὴν ἔννοια τῆς «δυναμικῆς» μὲ τὸ πρόβλημα τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων. Τὸ δεύτερο πρόβλημα εἶναι ἀνύπαρκτο γι' αὐτή. Καὶ σὲ τούτη τὴν περίπτωσι ἡ τοποθέτηση τῆς ἀστικῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης προκύπτει ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη νοοτροπία ποῦ τὴ διέπει καὶ ποῦ ἀναλύθηκε στὴν προηγούμενη παράγραφο.

Ἡ συνηθισμένη ἀντίληψη γιὰ τὴ «δυναμικὴ οἰκονομία» εἶναι ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ κατάσταση κίνησης μὲ μεταβαλλόμενα μεγέθη. Ἡ μεταβολὴ τῶν μεγεθῶν μπορεῖ νὰ προέρχεται εἴτε ἀπὸ μεταβολὴ τῶν ἐξωοικονομικῶν δεδομένων εἴτε ἀπὸ μεταβολὲς μέσα στὴν ἴδια τὴν οἰκονομικὴ λειτουργία. Ἡ θεωρία τῆς δυναμικῆς ἔχει σὰν ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς της τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα, ποῦ ἐξ αἰτίας τῶν μεταβολῶν αὐτῶν δημιουργοῦνται στὸ διάστημα ποῦ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ κατάσταση ἰσορροπίας (στατικῆ) ὡς τὴν ἄλλη στὴν πορεία τοῦ οἰκονομικοῦ γίγνεσθαι. Οἱ ἀπόψεις τῶν ἀστῶν

οἰκονομολόγων σχετικὰ μὲ τὴν κατεύθυνση καὶ τὴ συγκεκριμένη μορφή πού παίρνουν οἱ ποσοτικὲς μεταβολὲς τῶν οικονομικῶν μεγεθῶν κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ συμπίπτουν στὴ διαπίστωση ὠρισμένων ἀναμφισβήτητων συμπτωμάτων μὲ τὰ ὁποῖα ἐκδηλώνεται ὁ οικονομικὸς κύκλος (αὔξηση ἢ μείωση τοῦ ὄγκου τῆς παραγωγῆς, ἀνοδος ἢ πτώση τῶν τιμῶν κλπ.). Στὴν ἐκτίμηση ὅμως τῶν παραγόντων πού προκαλοῦν τὸ φαινόμενο τῆς οικονομικῆς διακύμανσης καὶ εἰδικώτερα τῆς πῶς ἔντονης ἐκδήλωσής του, τῆς κρίσης, ὑπάρχουν διαφωνίες πού ἐκφράζονται μὲ μιὰ ποικιλία θεωριῶν γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα αὐτό.

Ἐν τούτοις παρὰ τὴν ποικιλία τῶν ἀπόψεων τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων, καὶ στὴ θεωρία τῶν οικονομικῶν διακυμάνσεων, ὅπως στὴ θεωρία τῆς διανομῆς, ἀπαντιοῦνται ὠρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικὰ πού προδίνουν τὴν κοινὴ νοοτροπία των στὴν ἀντιμετώπιση κ' αὐτοῦ τοῦ προβλήματος. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ βασικὰ εἶναι τὰ παρακάτω :

1) Καμμιά ἀπὸ τὶς ἀστικὲς θεωρίες γιὰ τὶς περιοδικὲς κρίσεις δὲν συνδέει τὸ φαινόμενο μὲ τὶς ιδιότητες τοῦ συστήματος οικονομικῆς ὀργάνωσης. Ἡ παράλειψη αὐτὴ ἐκδηλώνεται εἴτε μὲ τὸ γεγονός ὅτι ὠρισμένα βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας—ὅπως εἶναι ὁ κερδοσκοπικὸς χαρακτήρας τῆς παραγωγῆς καὶ ἡ οικονομικὴ ἀναρχία—δὲν ὑπολογίζονται καθόλου κατὰ τὴν ἀνάλυση τῶν αἰτίων τῶν διακυμάνσεων, εἴτε μὲ τὴν αἰσιόδοξη πρόβλεψη ὅτι ἡ ἄμβλυνση τῶν διακυμάνσεων καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῶν κρίσεων εἶναι κατ' ἀρχὴν πραγματοποιήσιμες μέσα στὰ πλαίσια τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, ἀρκεῖ νὰ ἐφαρμοστῆ ἡ κατάλληλη (νομισματικὴ συνήθως) πολιτικὴ.

2) Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ φαινόμενα πού ἀπὸ τὶς διάφορες θεωρίες ἐμφανίζονται σὰν βασικὰ αἷτια τῶν κρίσεων οὐσιαστικὰ δὲν ἀποτελοῦν ἄλλο παρὰ ὠρισμένες πλευρὲς τοῦ ἴδιου τοῦ φαινομένου τῆς κυκλικῆς διακύμανσης, συμπτώματα περισσότερο παρὰ αἷτια. Ἡ ὑπερεπένδυση π.χ. ἢ ἡ πληθωρικὴ πιστωτικὴ πολιτικὴ ἀποτελοῦν κ' αὐτὲς συμπτώματα τῆς πορείας τοῦ οικονομικοῦ κύκλου πού ἔχουν κάπου ἄλλοῦ τὴν αἷτια τους. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ ὅλες σχεδὸν οἱ θεωρίες εἶναι σωστὲς ἐφόσον διαπιστώνουν μιὰ ὑπαρκτὴ κατάσταση. Ἡ διαπίστωση ὅμως τῶν ἐπιφανειακῶν αὐτῶν στοιχείων δὲν εἶναι ἀρκετὴ γιὰ μιὰ θεωρία τῶν διακυμάνσεων. Δὲν φθάνει νὰ διαπιστωθῆ π.χ. ἡ τάση ἐπέκτασης τῶν ἐπενδύσεων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ καὶ γιὰτὶ παρατηρεῖται πάντοτε τὸ ἴδιο αὐτὸ φαινόμενο.

3) Παράλληλα στις ἐξαιρετικές περιπτώσεις, ὅπου οἱ ἀστικές θεωρίες βγάζουν στὸ φῶς ὠρισμένους ἀναμφισβήτητα σημαντικούς γιὰ τὴ δημιουργία τῶν κρίσεων παράγοντες, ὅπως π.χ. συμβαίνει μὲ τὴ θεωρία τῆς ὑποκατανάλωσης, ἡ ἔρευνα δὲν ὠθεῖται πιὸ πέρα στὴν ἀναζήτηση τῶν αἰτίων ποὺ δημιουργοῦν αὐτοὺς τοὺς παράγοντες καὶ ποὺ κατὰ κανόνα βρίσκονται στὴν ἰδιομορφία τοῦ οικονομικοῦ συστήματος.

Πέρα ἀπὸ τὰ κοινὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἐκφράζουν σὲ γενικές γραμμὲς τὴ νοοτροπία τῶν ἀστῶν οικονομολόγων κατὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος, οἱ διαφωνίες ποὺ ἐκδηλώνονται προκύπτουν ἀπὸ δυὸ πηγές: πρῶτο ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ ἐκτίμηση τῆς σημασίας τῶν συμπτωμάτων, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς διάφορες ὄψεις τῆς κρίσης· κάθε θεωρία διαλέγει μιὰ ἀπ' αὐτὲς καὶ ἐκτιμῶντας τὴν σὰν βασική, τὴν ἀνάγει σὲ κύριο αἴτιο τῆς κρίσης (οἱ νομισματικὲς θεωρίες π.χ. ὑπερτιμοῦν τὴ σημασία τοῦ νομισματικοῦ παράγοντα καὶ θεωροῦν σὰ βασικὴ αἰτία τῆς κρίσης τὴ συγκεκριμένη νομισματικὴ πολιτικὴ· ἡ θεωρία τῆς δυσαναλογίας ἀποταμιεύσεων καὶ ἐπενδύσεων κάνει τὸ ἴδιο ὡς πρὸς τὸν παράγοντα αὐτὸν κλπ.)· δεύτερο ἀπὸ διαφορετικὴ ἐκτίμηση στὸ ζήτημα ποῖα εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα τάση μέσα σὲ δυὸ ἀντίθετες τέτοιες ποὺ ἐκδηλώνονται κατὰ τὴ λειτουργία ἑνὸς παράγοντα (ἔτσι ἐξηγεῖται π.χ. τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν θεωρίες ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ κρίσεις προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν πληθωρικὴ πολιτικὴ κι' ἄλλες ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἀντιπληθωρικὴ).

Δὲν μπορεῖ ἀσφαλῶς κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ τὴ συμβολὴ τῶν ἀστικῶν θεωριῶν στὴν ἀνάλυση γενικὰ τοῦ φαινομένου τῶν κρίσεων καὶ ἰδιαίτερα στὴν παρακολούθηση τῆς λειτουργίας καὶ τῆς ἐπίδρασης ὠρισμένων παραγόντων κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ οικονομικοῦ κύκλου. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ βασικοῦ σκοποῦ ποὺ ἐπιδιώκει ἡ ἔρευνα τοῦ προβλήματος, ὅλες εἶναι ἀποτυχημένες. Κανένας ἀπὸ τοὺς ἀστοὺς οικονομολόγους δὲν κατῴρθωσε νὰ συλλάβῃ πίσω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῶν οικονομικῶν διακυμάνσεων τὴ βαθύτερη ἐκείνη πηγὴ τους, ποὺ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ σύστημα οικονομικῆς ὀργάνωσης καὶ ποὺ εἶναι ἡ αἰτία ὅλων τῶν ἀδυναμιῶν του.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κάνει περισσότερο ἐκδηλὴ τὴν ἀδυναμία τῆς ἀστικῆς θεωρίας κατὰ τὴν ἔρευνα τῶν προβλημάτων τῆς δυναμικῆς εἶναι ἡ τέλεια ἀδιαφορία ἐκ μέρους της γιὰ ὠρισμένα συμπτώματα, ποὺ ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ πλαίσια τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων καὶ ποὺ ἀποτελοῦν ἐκδήλωση μιᾶς ἄλλης γενικώτερης ἀνισορροπίας. Ἡ ἀντίληψη τῶν ἀστῶν οικονομολόγων γιὰ τὴν πορεία

τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας εἶναι ὅτι αὐτὴ συνεχίζεται σταθερὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες πάντοτε προϋποθέσεις παρὰ τὶς περιοδικὰ διαταραχὰς ποὺ δημιουργοῦν οἱ κρίσεις : Τὸ ξεπέρασμά των μὲ τὴν αὐτόματη λειτουργία τῶν οἰκονομικῶν νόμων ξαναφέρνει τὴν οἰκονομία σὲ μιὰ νέα κατάσταση ἰσορροπίας κι' ἐξαφανίζει τὰ ἴχνη τοῦ κλονισμοῦ ποὺ ἢ ὀλοκλήρωση τοῦ κύκλου μὲ τὸ ξέσπασμα τῆς κρίσης εἶχε δημιουργήσει. Συνέπεια τῆς ἀντίληψης αὐτῆς εἶναι ἡ πεποίθηση τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων ὅτι σὲ τελικὴ ἀνάλυση οἱ οἰκονομικὲς διακυμάνσεις δὲν ἐμποδίζουν τὴν κανονικὴν λειτουργία τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας κι' ὅτι στὴν πορεία τῆς ἐξέλιξής της δὲν προκύπτουν ἀλλοιώσεις τέτοιες ποὺ νὰ κάνουν προβληματικὴ τὴν ἴδια τὴν ὑπόσταση τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Ἐν τούτοις μετὰ τὴν κρίση τοῦ 1929 ἡ παγκόσμια καπιταλιστικὴ οἰκονομία παρουσίασε συμπτώματα ποὺ σὲ καμμιά περίπτωση δὲν μποροῦν νὰ ὑπαχθοῦν στὴν κατηγορία τῶν παροδικῶν φαινομένων ποὺ χαρακτηρίζουν τὶς διάφορες φάσεις τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Οὐσιαστικὰ μετὰ τὴν κρίση τοῦ 1929 δὲν ὑπῆρξε περίοδος ἀνόδου μὲ τὴν κυριολεξία τοῦ ὄρου. Ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς πτώσης συνεχίστηκαν μὲ κύρια ἐκδήλωση ἓνα σημαντικώτατο ποσοστὸ ἀνεργίας καὶ γενικώτερα παραγωγικῆς ὑποαπασχόλησης. Ὁ χρόνιος αὐτὸς μαρασμὸς τῆς οἰκονομίας δείχνει μιὰν ἀνικανότητα ἀναπροσαρμογῆς, μιὰ γενικώτερη κρίση τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Τὸ νόημα αὐτῆς τῆς κρίσης ἀκριβῶς εἶναι ἀνίκανη νὰ συλλάβῃ ἡ ἀστικὴ θεωρία, γιατί δὲν ἔχει ἐκτιμήσει σωστὰ τὴν ἐπίδραση ὠρισμένων βασικῶν παραγόντων, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς κινητήριες δυνάμεις μέσα στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία καὶ ποὺ αὐτὰ δημιουργοῦν στὴν πορεία τῆς ἐξέλιξής της μιὰ μόνιμη ἀνισορροπία.

Οἱ αἰτίες ποὺ προκαλοῦν τὴν ἀνισορροπία παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης εἶναι πολὺ βαθύτερες ἀπ' ὅτι φαντάστηκαν οἱ ἀστικὲς θεωρίες τῆς ὑποκατανάλωσης καί, παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τους, ἀθεράπευτες. Συνδέονται μὲ τὸν παράγοντα ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν κινητήρια δύναμη μέσα στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία, καὶ ποὺ προκαλεῖ τὴν τάση τῆς συνεχοῦς σώρευσης καὶ ἐπέκτασης τῆς παραγωγῆς, μὲ τὸν κερδοσκοπικὸ χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι ἡ ὑπερπαραγωγή εἶναι φαινόμενο ἀναγκαῖο στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὴ μόνη διέξοδο γιὰ τὴν κερδοσκοπικὴ διάθεση τῶν καπιταλιστῶν. Ὁ ρυθμὸς τῆς σώρευσης εἶναι παράγοντας ποὺ δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τῆς κάθε ἰδιωτικῆς ἐπιχείρησης ἐνῶ παράλληλα χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ σημαντικὴ ἐπιτάχυνση, κατὰ τὴν πορεία τῆς ἐξέλι-

ξης τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἔτσι κάθε νέα «κατάσταση ἰσορροπίας» ὕστερα ἀπὸ τὴ διακύμανση δὲν ἀρχίζει ὑπὸ τις ἴδιες προϋποθέσεις, ὅπως πιστεύουν οἱ ἄστοι οἰκονομολόγοι, ἀλλὰ φέρνει ὀλόκληρο τὸ βάρος τῆς συνεχιζόμενης ἀδιάκοπα καπιταλιστικῆς ὑπερσώρευσης. Τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὶς παραγωγικὲς δυνατότητες καὶ τὴν καταναλωτικὴν ἰκανότητα τοῦ πληθυσμοῦ γίνεται ὀλοένα καὶ μεγαλύτερο. Τὸ ἀπόθεμα ὑποαπασχόλησης ποὺ ἡ κάθε κρίση μεταβιάζει στὴν οἰκονομία αὐξάνεται. Ἔτσι ἡ ποσότητα μεταβάλλεται σὲ ποιότητα καὶ τὰ παροδικὰ φαινόμενα τῆς περιόδου τῆς καπιταλιστικῆς ἀνόδου γίνονται μόνιμα στὴν περίοδο τῆς παρακμῆς καὶ δημιουργοῦν τὴν κατάσταση ἐκείνη ποὺ ὀνομάζουμε γενικὴ κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὅλη αὐτὴ ἡ διαδικασία ξεφεύγει τὴν ἀντίληψη τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ ἔρευνά τους δὲν ξεκινάει ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς «ἀπόλυτα ἀνταγωνιστικῆς οἰκονομίας».

* * *

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις σχετικὰ μὲ τὴ νοοτροπία τῆς νεώτερης ἀστικῆς οἰκονομικῆς ἐπιστῆμης κατὰ τὴν ἔρευνα τῶν βασικῶν προβλημάτων τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας ἰσχύουν στὸ σύνολό τους καὶ σήμερα ἀκόμη, μὲ μόνη τὴ διαφορά ὅτι ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια ἔχουν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται ὠρισμένες τάσεις, ποὺ ξεφεύγουν κάπως ἀπὸ τὰ καθιερωμένα αὐτὰ πλαίσια. Εἰδικώτερα ἡ ἔρευνα στρέφεται σὲ προβλήματα ποὺ ὡς τώρα δὲν εἶχαν ἀντιμετωπιστῆ, εἴτε γιατί θεωροῦνταν ἀνύπαρκτα ἢ δευτερεύουσας σημασίας, εἴτε γιατί ἡ πίστη στὴν αἰωνιότητα τοῦ συστήματος οἰκονομικῆς ὀργάνωσης ποὺ ἰσχύει σήμερα ἀφαιροῦσε κάθε πρακτικὸ ἐνδιαφέρον στὴν τοποθέτηση καὶ λύση τους. Στὴν πρώτη περίπτωση ἀνήκουν οἱ θεωρίες ποὺ ἔχουν διατυπωθῆ τὰ τελευταῖα χρόνια σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ μονοπωλιακοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀπασχόλησης, στὴ δεύτερη τὸ νεοσοσιαλιστικὸ ρεῦμα ποὺ ἀσχολεῖται κυρίως μὲ τὴν ἔρευνα τῶν προβλημάτων τῆς σοσιαλιστικῆς ὀργανωμένης οἰκονομίας. Θὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ σύντομα τίς πρῶτες, ἀφίνοντας τὸ δεύτερο γιὰ μιὰ κάπως λεπτομερέστερη ἀνάλυση σὲ μιὰ τελευταία παράγραφο.

Στὴν τελευταία φάση του, ποὺ συνεχίζεται ἀκόμη σήμερα, ὁ καπιταλισμὸς ἔχει ὑποστῆ σημαντικώτατες ἀλλοιώσεις καὶ μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι ὁ περιορισμὸς τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ κι' ἡ ἐπικράτηση τῶν μονοπωλιακῶν μορφῶν παραγωγῆς. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν εἶταν δυνατὸ νὰ ἀφίση ἐντελῶς ἀνεπηρέαστη τὴν ἀστικὴ

οἰκονομικὴ ἐπιστήμη παρ' ὅλη τὴν προσκόλλησίν της στὸ σχῆμα τῆς ἀπόλυτα ἀνταγωνιστικῆς οἰκονομίας. Ἔτσι ἄρχισε νὰ ἀποδίδεται κάποια σημασία στὶς περιπτώσεις τῶν μονοπωλίων καὶ τοῦ «μονοπωλιακοῦ» ἢ τοῦ «ἀτελοῦς ἀνταγωνισμοῦ», ἐφ' ὅσον ὁ πολλαπλασιασμός των μὲ ταχὺ ρυθμὸ δὲν ἐπέτρεπε πιά τὴν κατάταξή των στὴν κατηγορία τῶν ἀσήμαντων παρεκκλίσεων ἀπὸ τὸν κανόνα. Ἀποτέλεσμα τῆς στροφῆς αὐτῆς ὑπῆρξε ἡ ἀφιέρωση πολλῶν μονογραφιῶν ἀπὸ ἀστους οἰκονομολόγους (π. χ. J. Robinson, Chamberlin κλπ.) στὰ προβλήματα τῶν μονοπωλίων καὶ τοῦ μονοπωλιακοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Ἡ ἔρευνα τῶν φαινομένων ὅπως διαμορφώνονται ὑπὸ τὴν προϋπόθεση τοῦ μονοπωλίου ἢ τοῦ μονοπωλιακοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀποτελεῖ μιὰ σχετικὴ βελτίωση τῆς ἀστικῆς θεωρίας τῆς διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι γιὰ τὴ διατύπωση τῶν συμπερασμάτων της ὑπολογίζει μερικοὺς ἀπὸ τοὺς παράγοντες ποὺ στὴν πραγματικότητα ἐπηρεάζουν τὴ διανομὴ τοῦ εἰσοδήματος. Ἡ παραδοχὴ ὅτι ἕνας σημαντικὸς τομέας τῆς παραγωγῆς παύει νὰ λειτουργῇ ὑπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ ἀπόλυτου ἀνταγωνισμοῦ συνεπάγεται τροποποίηση καὶ τῶν διαπιστώσεων σχετικὰ μὲ τὴ διαμόρφωση τῶν τιμῶν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς σὲ τρόπο ποὺ νὰ προσεγγίζουν κάπως περισσότερο στὴν πραγματικότητα. Ἔτσι τὸ μονοπωλιακὸ κέρδος γίνεται ἀποδεκτὸ σὰν συνηθισμένο κι' ὄχι ἐξαιρετικὸ φαινόμενο στὴν παραγωγή, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ διάσταση μεταξὺ τιμῶν καὶ ἐξόδων παραγωγῆς.

Ἡ σημασία ὅμως αὐτῆς τῆς προσπάθειας δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμᾶται προπαντὸς ὅταν κρίνεται ἀπὸ τὴν ἄποψη ὡς ποιοτὸ βαθμὸ βελτιώνει τὴν κατανόηση τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας. Ἐφ' ὅσον δὲν γίνεται κατ' ἀρχὴν δεκτὸς ὁ μονοπωλιακὸς χαρακτήρας τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ταξικὴ μονοπώληση τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς, τὸ πρόβλημα τῆς διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστῇ σωστά, ὅσες παραχωρήσεις κι' ἂν γίνονται ὡς πρὸς τὴν προϋπόθεση τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ. Τὸ ζήτημα τῆς καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης δὲν ἐξαντλεῖται καθόλου μὲ τὶς περιπτώσεις τῶν παρεκκλίσεων τῶν ἐργατικῶν μισθῶν ἀπὸ τὸ ὀριακὸ προϊόν τῆς ἐργασίας, παρεκκλίσεων ποὺ δημιουργοῦν τὰ μονοπώλια. Σὰν ὅμως ἕνα πρῶτο βῆμα προσέγγισης πρὸς τὴν πραγματικότητα τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας δὲν στερεῖται ἐντελῶς σημασίας.

Περισσότερο ἐνδιαφέρουσα—ἐπειδὴ θίγει ζητήματα καθολικότερης σημασίας—εἶναι ἡ ἄλλη προσπάθεια γύρω ἀπὸ τὴ γενικὴ θεω-

ρία τῆς ἀπασχόλησης. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια δὲν εἶχε ἀντιμετωπιστῆ στὸ σύνολό του, ἀλλὰ μόνο μιά του πλευρά, ἡ ἀνεργία, κι' αὐτὴ μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ἡ θεωρία τοῦ Keynes (1935), ποὺ πρώτη ἔθεσε τὸ πρόβλημα τοῦ συνολικοῦ ὄγκου τῆς ἀπασχόλησης, ἀποτέλεσε ἀντικείμενο εὐρύτατης συζήτησης μέσα στοὺς κύκλους τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων κι' αὐτόματα μετέτρεψε τὸ πρόβλημα αὐτὸ σὲ κέντρο τοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀστικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ἐμφανίζεται τὸ πρόβλημα μιᾶς γενικώτερης ἀνισορροπίας στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία, ἀντιμετωπίζεται σὰ μόνιμο φαινόμενο ἡ ἀνεργία κι' ἀναζητιοῦνται οἱ αἰτίες τῆς ἀδυναμίας τῆς σύγχρονης οἰκονομίας νὰ δόσῃ μιὰ φυσιολογικὴ διέξοδο στὶς αὐξημένες παραγωγικὲς τῆς ἰκανότητες, Ἡ στροφὴ αὐτὴ δὲν ἔχει βέβαια τὸ νόημα μιᾶς συνειδητῆς τοποθέτησης τοῦ προβλήματος ποὺ, κατὰ τὶς διαπιστώσεις ποὺ ἔγιναν πιὸ πρὶν, εἶχε ὡς τώρα ἀγνοήσει ἡ ἀστικὴ ἐπιστήμη, τῆς γενικώτερης δηλ. κρίσης τοῦ καπιταλισμοῦ. Οὔτε ὁ Keynes οὔτε οἱ ὀπαδοὶ του φαίνεται νὰ ἔχουν ἀπόλυτα συναίσθηση τῆς σημασίας ποὺ παίρνουν γιὰ τὴν τύχη τοῦ καπιταλισμοῦ οἱ διαπιστώσεις τους· μάλιστα μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς (Beveridge) προσπαθοῦν νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ διδάγματα ποὺ βγαίνουν ἀπ' αὐτές, γιὰ νὰ σώσουν τὸν καπιταλισμό. Ἐν τούτοις τὸ γεγονός καὶ μόνο ὅτι οἱ ἀστοὶ οἰκονομολόγοι ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσουν τὸ μόνιμο χαρακτήρα φαινομένων, ποὺ ἡ κλασικὴ ἀντίληψη τὰ ἀντιμετώπιζε σὰν ἀπλὲς παρεκκλίσεις μὲ ἐπουσιώδη σημασία, ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ πρόοδο, σὲ σχέση μὲ τὴν προηγούμενη κατάσταση τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας. Ἡ τοποθέτηση τῶν προβλημάτων, ἔστω κι' ἂν ἀκόμη δὲν ἔχει δοθῆ ἡ σωστὴ λύση, εἶναι πάντως προϋπόθεση γιὰ τὴ λύση αὐτῆ.

Γενικώτερα δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολικὸ νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Keynes (*The general theory of employment, interest and money*) ἐκφράζει ὁλόκληρο τὸν κλονισμό ποὺ ἔχει ὑποστῆ ἡ κλασικὴ ἀστικὴ οἰκονομικὴ θεωρία ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες διαψεύσεις ποὺ τῆς ἐπεφύλαξε ἡ ἐξελισσόμενη πραγματικότητα τοῦ καπιταλισμοῦ. Πιεζόμενος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα αὐτὴ ὁ Keynes ἀπαρνεῖται ὅλους ἐκείνους τοὺς κανόνες ποὺ ὡς τώρα ἦσαν δεκτοὶ σχεδὸν σὰν ἀξιώματα καὶ ποὺ θεωροῦνταν σὰν οἱ παράγοντες ποὺ ἐξασφάλιζαν τὴν ἰσορροπία καὶ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας. Τὸν κανόνα ὅτι κάθε προσφορὰ δημιουργεῖ τὴν ἴδια τῆς ζήτησης, τὸν κανόνα ὅτι οἱ μεταβολὲς τῶν χρηματικῶν μισθῶν ἐξασφαλίζουν τὴν ἀπορρόφηση ὅλης τῆς διαθέσιμης ἐργασίας,

τῆ γενικότητα τῆς ἰσχύος τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος. Ἡ στάση αὐτῆ τοῦ Keynes ἀπέναντι τῆς καθιερωμένης ἀστικῆς θεωρίας σὲ τελικὴ ἀνάλυση προέρχεται ἀπὸ κατανόηση ὡς ἓνα σημεῖο τοῦ σφαλεροῦ τῶν προϋποθέσεων, ποὺ ἔπαιρνε ἐκείνη σὰν δεδομένες. Ἡ δὲ δική του προσπάθεια εἶναι ἀκριβῶς νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴν οικονομικὴν θεωρίαν μετὰ βᾶσιν τῶν προϋποθέσεων ποὺ ἡ τωρινὴ πραγματικότητα ἔχει κάνει πιά ἔκδηλες. Τὸ βιβλίον τοῦ Keynes ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητον σταθμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν οικονομικῶν θεωριῶν, ὃχι μόνον ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ἔθιξε ζητήματα, ποὺ ὡς τώρα δὲν εἶχαν ἐρευνηθῆ, ἀλλὰ ἀκόμη ἐπειδὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ νοοτροπία ἐντελῶς ἀντίθετη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερον ἐν τῇ ἀστικῇ ἐπιστήμῃ: ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ οὐσιώδη προβλήματα καὶ δὲν κατατρέβεται μετὰ ἀσήμαντες λεπτομέρειες ἢ μετὰ τὸ νὰ καταστρώσῃ σωροὺς ἀπὸ συστήματα ἐξισώσεων καὶ μαθηματικῶν τύπων γιὰ νὰ παραστήσῃ μὲν αὐτοὺς πράγματα γνωστὰ ἀπὸ πρὶν.

Ἄν εἶναι πρόωρον ἀκόμη νὰ εἰπωθῆ ὅτι ὁ Keynes δημιούργησε νέα σχολὴν ἐν τῇ θεωρητικῇ οικονομικῇ, εἶναι πάντως ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ προσπάθειά του ἐπηρέασε σημαντικὰ τὴν ἔρευνα τῶν τελευταίων ἐτῶν.

Μαρξισμὸς καὶ νεοσοσιαλισμὸς

Ὁ μαρξισμὸς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς θεωρητικῆς οικονομικῆς ἀσχολήθηκε μετὰ αὐτὸς μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν φαινομένων τῆς καπιταλιστικῆς οικονομίας, ἀντιμετωπίζοντάς τα ὅμως ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιὰ καὶ μετὰ διαφορετικὰ συμπεράσματα ἀπὸ τῶν ἀστικῶν θεωριῶν. Τὸ πρόβλημα τοῦ νέου τύπου οικονομικῆς ὀργάνωσης, ποὺ τὴν ἐπικράτησεν ἐν τῇ μαρξιστικῇ οικονομικῇ θεωρίᾳ. Ὁ νεοσοσιαλισμὸς, ρεῦμα ποὺ ἀναπτύχθηκε ἐν ταῖς τελευταῖαις χρόναις, ἔρχεται νὰ ἀναπληρώσῃ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ἔλλειψιν αὐτῆ μετὰ τὴν συστηματικὴν ἔρευνα τῶν προβλημάτων μιᾶς σοσιαλιστικῆς ὀργανωμένης οικονομίας.

Ὁ νεοσοσιαλισμὸς σὰν ἐπιστημονικὴ κατεύθυνσις—ἢ πολιτικὴ τοῦ πλευρὰ δὲν ἐνδιαφέρει ἐδῶ—ἔχει διαμορφωθῆ μέσα ἐν τῷ πλαίσιῳ τῆς ἀστικῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης ὑπὸ τῆ διπλῆ ἐννοίᾳ ὅτι οἱ ὁπαδοὶ του ἐν τῇ ἔρευνᾳ τῶν προβλημάτων τῆς καπιταλιστικῆς οικονομίας εἶναι ἐπηρεασμένοι πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀστικὴν νοοτροπία παρὰ ἀπὸ τὴν μαρξιστικὴν καὶ ἀκόμη ὅτι χρησιμοποιοῦν τῶν ἑννοιῶν καὶ τὴν ὀρολογία τῆς καθιερωμένης ἀπὸ τὴν ἀστικὴν οικονομικὴν θεωρίαν. Διαφέρει ὅμως ὁ νεοσοσιαλισμὸς βασικὰ ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτῆ ὡς πρὸς τὰ γενικὰ συμπεράσματα σχετικὰ μετὰ τῶν

ικανότητες τοῦ καπιταλισμοῦ σάν οικονομικοῦ συστήματος, πλησιάζοντας ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ πολὺ περισσότερο στὸ μαρξισμό. Εἰδικώτερα τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῆς νεοσοσιαλιστικῆς ἔρευνας ποὺ ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ τὰ προβλήματα τῆς σοσιαλιστικῆς ὀργάνωσης τῆς οἰκονομίας, ἐπειδὴ εἶναι ἀρκετὰ ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάθε ἀντίληψη σχετικὴ μὲ τὴ λειτουργία τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, ἔχει γίνῃ δεκτὸ ἀκόμη κι' ἀπὸ οἰκονομολόγους, ποὺ στὰ προβλήματα τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας εἶναι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ μέθοδο ἀνάλυσης.

Τὸ κέντρο τῆς νεοσοσιαλιστικῆς θεωρίας ἀποτελεῖ ἡ προσπάθεια νὰ ἀποδειχθῇ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ ἰκανότητα ἑνὸς σοσιαλιστικοῦ συστήματος νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν οἰκονομικὸ ρασιοναλισμὸ πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ, κι' ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ δυνατότητα νὰ ἐξασφαλιστοῦν ὠρισμένες βασικὲς ἐλευθερίες (κατανάλωση, ἐργασίας), πρᾶγμα ποὺ οἱ ἀπολογητὲς τοῦ καπιταλισμοῦ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀμφισβητοῦν. Οἱ νεοσοσιαλιστὲς πιστεύουν ὅτι καὶ οἱ δυὸ σκοποὶ αὐτοὶ εἶναι δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθοῦν, ἂν μέσα στὰ πλαίσια τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκονομίας ἀφεθῇ νὰ λειτουργήσῃ ἓνας οἰκονομικὸς αὐτοματισμὸς μὲ ὄλα τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ μηχανισμοῦ τῶν τιμῶν ποὺ διέπει τὴν καπιταλιστικὴν οἰκονομία.

Ἡ ἄποψη ὅτι ἡ δημιουργία ἑνὸς τεχνητοῦ μηχανισμοῦ τῶν τιμῶν εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ ἐπιτευχθῇ πιὸ ρασιοναλιστικὰ ὁ καθορισμὸς τοῦ συνολικοῦ ὄγκου τῆς παραγωγῆς, ἡ κατανομή της στοὺς διάφορους κλάδους καθὼς καὶ ἡ προσαρμογὴ στὰ γοῦστα τῶν καταναλωτῶν ἀντιτάσσεται ἀπὸ τοὺς περισσότερους σοσιαλιστὲς στὴν κλασσικὴ κατὰ κάποιον τρόπο ἀντίληψη γιὰ τὸν τρόπο ὀργάνωσης τῆς σοσιαλιστικῆς παραγωγῆς : στὸν ἐκ τῶν ἄνω καθορισμὸ ὄλων αὐτῶν τῶν μεγεθῶν μὲ τὸ οἰκονομικὸ πλάνο. Ἡ ἰδέα τοῦ τεχνητοῦ μηχανισμοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐφαρμοστῇ κατὰ δυὸ τρόπους, ποὺ καὶ οἱ δυὸ ἔχουν ὑποστηρικτὲς στὸν κύκλο τῶν νεοσοσιαλιστῶν : ὁ ἓνας εἶναι νὰ δοθῇ καθαρὰ λογιστικὸς χαρακτήρας στὸ μέτρο, δηλαδὴ γιὰ τὴν κατάστρωση τοῦ σχεδίου τὴν κάθε φορὰ προσαρμογὴ του νὰ ὑπολογίζεται τὸ σύνολο τῶν ἐνδεχομένων ἀντιδράσεων, ποὺ ὑπὸ τίς ἴδιες συνθήκες θὰ προκαλοῦσε ἡ αὐτόματη λειτουργία μιᾶς ἀγορᾶς. Ὁ ἄλλος εἶναι νὰ δημιουργηθῇ πραγματικὰ μιὰ τέτοια ἀγορὰ, ὅπου θὰ ἀνταγωνίζονται ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οἱ διάφορες κρατικὲς ἐπιχειρήσεις σάν αὐτοτελεῖς οἰκονομικὲς μονάδες κι' ἀπὸ τὸ ἄλλο οἱ καταναλωτὲς. Πίσω καὶ ἀπὸ τίς δυὸ αὐτὲς μορφὲς διαφαίνεται ἡ βασικὴ σκέψη ὅτι μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς τεχνητῆς ἀγορᾶς ὁμοίας μὲ τὴν καπιταλιστικὴν θὰ ἐξασφαλι-

σθοῦν τὰ πλεονεκτήματα, πού οἱ ἄστοι οἰκονομολόγοι ἀποδίδουν σ' αὐτὴ ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι λειτουργεῖ κάτω ἀπὸ ἀπόλυτα ἐλεύθερο ἀνταγωνισμό.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ δημιουργία ἑνὸς τέτοιου οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ πού θὰ διέφερε ἀπὸ τὸν καπιταλιστικὸ μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς θὰ ἦσαν κοινωνικοποιημένα σὲ τρόπο ὥστε ἡ αὐτοτέλεια τῆς κάθε ἐπιχείρησης νὰ ἔχη καθαρὰ λογιστικὴ ἀξία, θὰ πραγματοποιοῦσε ἀπόλυτα τὸν ἰδεατὸ τύπον ἀνταγωνιστικῆς οἰκονομίας, πού οἱ ἄστοι οἰκονομολόγοι θέλουν νὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας. Στὴ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία, ὅπου δὲν ὑπάρχουν τάξεις κοινωνικὲς διακρινόμενες ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν μέσων παραγωγῆς, ὁ βασικὸς παράγων, πού κάνει ἐκ τῶν προτέρων ἀδύνατον τὸν ἐλεύθερον ἀνταγωνισμό στὴν καπιταλιστικὴν οἰκονομίαν, ἐκλείπει. Ἔτσι ἂν κατ' ἀρχὴν τὸ σύστημα τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτοματισμοῦ μὲ προϋπόθεσιν ἀπόλυτον ἐλεύθερον ἀνταγωνισμό συγκεντρώνει σημαντικὰ πλεονεκτήματα, τὰ πλεονεκτήματα αὐτὰ θὰ ἐκδηλωθοῦν στὸ σύνολόν τους μόνον μέσα στὰ πλαίσια τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκονομίας, ὀργανωμένης κατὰ τὸν παραπάνω τρόπο, γιὰτὶ μόνον σ' αὐτὴ—καὶ ὄχι στὴν καπιταλιστικὴν—ἀπαντιοῦνται ὅλες οἱ ἰδιότητες πού ἀποδίδονται στὸ σύστημα αὐτό. Ἡ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία τοῦ τύπου πού ἔχει διαμορφώσει ἡ νεοσοσιαλιστικὴ θεωρία εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἡ «καθαρὴ οἰκονομία», ὅπου κανένα ἐμπόδιον δὲν θὰ παρεμβάλλεται στὴν ἐπιδίωξιν τῆς πραγματοποίησης τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς. Τὸ maximum ὠφελείας πού θὰ προκύπτῃ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἰσορροπία μέσα σ' αὐτὴ, θὰ ἔχη οὐσιαστικὴν καὶ ὄχι τυπικὴν σημασίαν, γιὰτὶ θὰ ἐκφράζῃ τὴν καλύτερην ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν, μὲ τὴν ἀπόλυτην ἔννοιαν τοῦ ὅρου (κρινόμενῃ δηλ. ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης) καὶ ὄχι μὲ τὴν προϋπόθεσιν μιᾶς ἐκ τῶν προτέρων δεδομένης ἄνιστης διανομῆς (ὅπως συμβαίνει στὴν καπιταλιστικὴν οἰκονομίαν). Ἡ θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας θὰ ἐξέφραζε ἀκριβῶς τὶς προϋποθέσεις ἐκεῖνες πού θὰ ἐξασφάλιζαν αὐτὸ τὸ maximum ὠφελείας.

Ἐκεῖνο ὅμως πού εἶναι συζητήσιμο εἶναι : πρῶτον ἂν ὑπάρχουν πρακτικὲς δυνατότητες ἐφαρμογῆς ἑνὸς τέτοιου συστήματος ἀπὸ τὴν ἄποψιν προπαντὸς πῶς θὰ συμβιβασθοῦν πρὸς μιᾶν γενικὴν κατεύθυνσιν τῆς παραγωγῆς καὶ δεύτερον μήπως αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ τύπος τῆς ἀπόλυτης ἀνταγωνιστικῆς οἰκονομίας ἔχει σοβαρὰ μειονεκτήματα πού καὶ μέσα στὴν καπιταλιστικὴν οἰκονομίαν ἐκδηλώνονται καὶ δὲν ὀφείλονται στὶς ἰδιορρυθμίας της, ἀλλὰ ἀκριβῶς σ' αὐ-

τὸν τὸν ἀνταγωνιστικὸ χαρακτήρα της. Πάντως ὁποιαδήποτε κι' ἂν εἶναι ἡ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτά, δὲ χάνει τὴν ἀξία του τὸ ἔργο τῶν νεοσοσιαλιστῶν οἰκονομολόγων. Ἡ συμβολή τους στὴν ἔρευνα τῶν προβλημάτων τῆς σοσιαλιστικῆς ὀργάνωσης δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῆ ὅσοδήποτε σοβαρὲς ἀντιρρήσεις κι' ἂν ἔχει κανεὶς ὡς πρὸς τὴν κοινωνιολογικὴ καὶ πολιτικὴ πλευρὰ τῆς θεωρίας των. Οἱ ἀδυναμίες ποὺ ἐκδηλώνονται ἐκεῖ—καὶ μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ βασικὲς ἀποτελεῖ ἡ καθαρὰ οὐτοπιστικὴ ἀντίληψή τους γιὰ τὸ πῶς θὰ γίνῃ ἡ μετάβαση στὸ σοσιαλισμὸ—δὲν ἐπηρεάζουν καθόλου τὸ κῦρος τῶν σχετικῶν μὲ τὴ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία συμπερασμάτων τους, ἐφ' ὅσο κατ' ἀρχὴν δέχονται τίς βασικὲς ἀρχές τοῦ σοσιαλισμοῦ (κοινωνικοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ κατάργηση τῆς κοινωνικῆς ἐκμετάλλευσης). Ἀκόμη δὲν ἔχει καμμιά σημασία, ἂν οἱ λύσεις ποὺ δίνονται στὰ προβλήματα εἶναι σωστές. Αὐτὴ καὶ μόνη ἡ τοποθέτησή τους κι' ἡ προσπάθεια ν' ἀντιμετωπιστοῦν συστηματικὰ ἀποτελεῖ ἓνα σημαντικὸ βῆμα.